

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ DÖVLƏT MALİYYƏ
NƏZARƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ
MƏSƏLƏLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Şıxəliyeva Almaz Aydın

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh
oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **2022-ci il**

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ DÖVLƏT MALİYYƏ
NƏZARƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ
MƏSƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə nəzarəti və audit

Qrup: 636

Magistrant:
Şıxəliyeva Almaz Aydın qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n. dos.Qarayev Azər İslam
oğlu

_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Şıxəliyeva Almaz Aydın and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyası şəraitində dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat subyektlərinin mülkiyyət formalarında, təşkilati-hüquqi formalarında, sahələr və regionlar arasında iqtisadi sistemində baş verən dəyişikliklər nəzarət işinin əhəmiyyətli dərəcədə yenidən qurulmasını, daha doğrusu nəzarətin müasir şəraitə uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Tədqiqatın məqsədi: Bu dissertasiya işinin qarşısında duran başlıca məqsəd koronavirus pandemiyası şəraitində Respublikanın dövlət maliyyə nəzarətinin nəzəri və praktiki problemlərinin öyrənilməsi, onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təklif və tövsiyələrin hazırlanmasıdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Bu əsəri yazarkən nəzəri və metodoloji əsasların öyrənilməsi yolu ilə müxtəlif ümumi elmi və xüsusi elmi tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Sistemli yanaşma, tarixi, tənzimləyici, funksional metod, müqayisəli metod tətbiq olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarına Azərbaycan və xarici alimlərin maliyyə nəzarəti məsələlərinə dair əsərləri, maliyyə nəzarətinin mahiyyətinin təhlilinə iqtisadçıların fərqli yanaşmaları, dövlət maliyyə nəzarətinin islahatı və inkişaf etdirilməsi yolları haqqında ayrı-ayrı iqtisadçıların fikirləri, eyni zamanda, tədqiqatın məlumat bazasına həm də qanunlar, qaydalar, maliyyə və statistik məlumatlar daxildir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzu ilə bağlı Azərbaycan dilində materialların azlığı təşkil etməsi əsas məhdudiyyətlərdən biridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Dissertasiya işində öncəki işlərdən fərqli olaraq, maliyyə nəzarətinin məzmunu tam formada aydınlaşdırılmış, maliyyə əməliyyatlarının idarə edilməsində maliyyə nəzarətinin əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, bu nəzarət mexanizminə pandemiyanın təsirləri daha dərinlən araşdırılmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqat işinin nəticələrinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə olunan nəticələr və təkliflər xüsusən pandemiya dövründə maliyyə nəzarəti mexanizminin təkmilləşdirilməsi zamanı nəzarətedici subyektlər tərəfindən istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: maliyyə, koronavirus, pandemiya.

ISSUES FOR EVALUATING THE EFFICIENCY OF PUBLIC FINANCIAL CONTROL IN THE CONTEXT OF CORONAVIRUS PANDEMY

SUMMARY

The actuality of the subject: Changes in the forms of ownership, organizational and legal forms of economic entities, the economic system between sectors and regions in a market economy require a significant restructuring of control, or rather, the adaptation of control to modern conditions.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of this dissertation is to study the theoretical and practical problems of public financial control of the Republic in the context of the coronavirus pandemic, to assess its effectiveness and to develop proposals and recommendations to improve public financial control.

Used research methods: Systematic approach, historical, regulatory, functional method, comparative method were applied.

Information base of the research: Theoretical and methodological bases of the dissertation, works of Azerbaijani and foreign scholars on financial control, different approaches of economists to the analysis of the essence of financial control, opinions of individual economists on ways to reform and develop public financial control.

Restrictions of research: One of the main limitations is the lack of materials on the subject in the Azerbaijani language.

The novelty and practical results of investigation: In contrast to the previous work in the dissertation, the content of financial control is fully clarified, the importance of financial control in the management of financial transactions is defined.

Scientific-practical significance of results: the significance of the results of the research work lies in the fact that the conclusions and suggestions obtained can be used by controlling subjects, especially in the post-pandemic period, in the process of improving the mechanism of financial control.

Keywords: finance, coronavirus, pandemic.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
FED	Federal Reserve Board (Federal Ehtiyatlar Şurası)
MN	Müdafiə Nazirliyi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	7
I FƏSİL.	DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1.	Maliyyə nəzarətinin məzmunu, vəzifələri və müasir iqtisadiyyatda rolu.....	12
1.2.	Maliyyə nəzarətinin növləri, formaları və həyata keçirilməsi metodları.....	17
II FƏSİL.	KORONOVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİ MƏSƏLƏLƏRİ.	21
2.1.	Pandemiya dövründə büdcə-vergi nəzarətinin təşkili xüsusiyyətləri.....	21
2.2.	Koronavirus pandemiyası şəraitində dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.....	31
2.3.	Dünya təcrübəsində maliyyə nəzarətinin təşkili və müasir reallıqlar.....	46
III FƏSİL.	KORONOVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ EFFEKTİVLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI.....	54
3.1.	Koronavirus pandemiyası dövründə dövlət maliyyə nəzarətinin başlıca problemləri.....	54
3.2.	Pandemiya dövlət maliyyə nəzarətinin effektivliyinin gücləndirilməsi yolları.....	60
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	64
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	67
	Cədvəllərin siyahısı.....	75
	Diaqramların siyahısı.....	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat subyektlərinin mülkiyyət formalarında, təşkilati-hüquqi formalarında, sahələr və regionlar arasında iqtisadi sistemində baş verən dəyişikliklər nəzarət işinin əhəmiyyətli dərəcədə yenidən qurulmasını, daha doğrusu nəzarətin müasir şəraitə uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Maliyyə idarəetməsi iqtisadi sistemdə ən vacib nəzarətlərdən biridir. Azərbaycanın indiki inkişaf mərhələsi dövlət idarəçiliyinin gücləndirilməsi, iqtisadiyyatın idarə olunmasında hökumətin əhəmiyyətinin artırılması, eyni zamanda koronavirus ilə əlaqədar olaraq böhran vəziyyətinin yaranmasının qarşısının alınması ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan maliyyə nəzarətinin əhəmiyyəti və rolu obyektiv şəkildə durmadan artmaqdadır. Belə ki, səmərəli maliyyə nəzarətinin mövcudluğu, dövlət quruculuğunda ilkin şərt və ən mühüm amildir.

Maliyyə nəzarətinin əsas formalarından biri olan dövlət maliyyə nəzarəti konstitusiyaya və müvafiq qanunvericiliyə əsaslanır. Maliyyə nəzarəti hər bir dövlətin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətində qanunauyğunluğu təmin edən əsas vasitədir.

Maliyyə nəzarəti hökumətin, habelə yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəsaiti hesabına, dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş qayda və prosedurlara uyğun olaraq həyata keçirilir. Maliyyə nəzarəti qanunvericiliyin (büdcə, inzibati, vergi, mülki, korporativ) pozuntularını aşkar edən əsas vasitədir.

Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatı iqtisadi inkişafın bütün mərhələlərində transformasiya dövrünü yaşayır. Bazar münasibətləri və sahibkarlıq sahəsində bir sıra islahatlar aparılır və müxtəlif nəzarət orqanlarının vəzifə və funksiyalarının müəyyən edilməsi çox vacibdir. İqtisadi gücün və rəqabət prosesinin tənzimlənməsinin əsas mexanizmi kimi bazar iştirakçılarının gəlirini stimullaşdırmaq və artırmaq üçün mövcud iqtisadi şəraiti, hər bir müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrini yaxşılaşdırmaq lazımdır.

Dövlət vətəndaşların mənafeyini qoruyaraq müəssisələrin, bankların, sığorta şirkətlərinin onların qarşısında öhdəliklərinə əməl etmələrinə nəzarəti təmin edir.

Sahibkarlıq subyektləri dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş mövcud qaydalara, maliyyə, iqtisadi və subyektivləşdirmə məhdudiyyətlərinə və öhdəliklərinə əməl etməyə borcludurlar. Bu vəziyyətdə onların işinə qanuni və maliyyə nəzarəti böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi idarəetmənin mühüm sahəsi sosial-iqtisadi fəaliyyət sahələrinə və iqtisadiyyatın vəziyyətinə nəzarətdir. Bu nəzarətin bir neçə növü vardır: iqtisadi, inzibati və maliyyə. Maliyyə nəzarəti nəzarət sisteminin mühüm bir sahəsidir. Maliyyə nəzarətinin əsas məqsədi dövlətin maliyyə siyasətinin səmərəli həyata keçirilməsinə köməklik göstərməklə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində maliyyə resurslarının təşkilini təmin etməkdən ibarətdir.

Bazar münasibətlərinin inkişafı dövründə maliyyə nəzarətinin əhəmiyyəti və rolu daim təkmilləşir. İqtisadi kateqoriya kimi maliyyə iki funksiyanı yerinə yetirir: bölgü və nəzarət. Bu baxımdan maliyyə nəzarəti maliyyənin nəzarət funksiyasının həyata keçirilməsi deməkdir və bu, maliyyə nəzarətinin mahiyyətini təşkil edir. Bazar münasibətləri şəraitində dövlətin sosial-iqtisadi vəziyyəti, müəssisə və təşkilatın maliyyə-təsərrüfat hüquqlarının inkişafı, idarəetmənin müxtəlif təşkilati-hüquqi formalarının inkişafı və digər amillər maliyyə nəzarətinin mahiyyətinə birbaşa təsir göstərir.

Hazırda maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması tələb olunur və bu, onun keyfiyyətcə yeni səviyyədə həyata keçirilməsini təmin edən mükəmməl qanunvericilik bazasının hazırlanmasını tələb edir. Bu baxımdan bu tədqiqat işinin mövzusu olduqca aktualdır.

Elmi və praktik fəaliyyətdə “nəzarət” termini olduqca tez-tez istifadə olunur. Bir çox tədqiqatçılar bu və ya digər şəkildə nəzarətin aparılması məsələlərinə müraciət edərək, nəzarətin məqsəd, vəzifələri, funksiyaları və mexanizmini işıqlandırırırlar.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Nəzarət problemlərinin elmi inkişafının müasir fəaliyyəti maliyyə nəzarətinin mahiyyətinin təhlilinə

mütəxəssislərin differensial yanaşması ilə xarakterizə olunur. Nəzarət müxtəlif yollarla müəyyən edilir: vasitə, amil, forma, element, funksiya, fəaliyyət növü, sistem, əks əlaqə, şərtlər, təminat, üsul, atribut və s.

Azərbaycanlı alim və iqtisadçıların əsərlərində maliyyə nəzarəti məsələləri işlənib hazırlanmışdır, bu alimlər sırasına prof. H.Ə. Bağirova, V.T. Novruzov, B.A. Xankişiyev, Hüseynova A.D., Hüseynova M., Ağayev A.Q., eləcə də rus alimləri V.Q.Afanasyev, S.O.Şoxlin, A.A. Jdanov, Vdovin S., Ezraxoviç A., Blaqodatin A., alman alimi D. Hahn və başqaları daxildir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Bu dissertasiya işinin qarşısında duran başlıca məqsəd koronavirus pandemiyası şəraitində Respublikanın dövlət maliyyə nəzarətinin nəzəri və praktiki problemlərinin öyrənilməsi, onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təklif və tövsiyələrin hazırlanmasıdır. Tədqiqatın vəzifələri isə aşağıdakılardır:

- maliyyə nəzarətinin məzmunu, vəzifələri və müasir iqtisadiyyatda rolunun müəyyənləşdirilməsi;
- maliyyə nəzarətinin növləri, formaları və həyata keçirilməsi metodlarının təhlili;
- pandemiya dövründə büdcə-vergi nəzarətinin təşkili xüsusiyyətlərinin tədqiqi;
- koronavirus pandemiyası şəraitində dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin ölçülməsi;
- dünya təcrübəsində maliyyə nəzarətinin təşkili və müasir reallıqların öyrənilməsi;
- koronavirus pandemiyası dövründə dövlət maliyyə nəzarətinin başlıca problemləri və pandemiya şəraitində dövlət maliyyə nəzarətinin effektivliyinin artırılması yollarının qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Bu dissertasiya işinin predmetini dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan iqtisadi münasibətlər təşkil edir. Tədqiqatın obyekt isə dövlət maliyyə nəzarəti sistemidir.

Tədqiqat metodları: Bu tədqiqat işini yazarkən nəzəri və metodoloji əsasların öyrənilməsi yolu ilə müxtəlif ümumi elmi və xüsusi elmi tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Sistemli yanaşma, tarixi, tənzimləyici, funksional metod, müqayisəli metod tətbiq olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarına Azərbaycan və xarici alimlərin maliyyə nəzarəti məsələlərinə dair əsərləri, maliyyə nəzarətinin mahiyyətinin təhlilinə iqtisadçıların fərqli yanaşmaları, dövlət maliyyə nəzarətinin islahatı və inkişaf etdirilməsi yolları haqqında ayrı-ayrı iqtisadçıların fikirləri, eyni zamanda, tədqiqatın məlumat bazasına həm də qanunlar, qaydalar, maliyyə və statistik məlumatlar daxildir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzu ilə bağlı Azərbaycan dilində materialların azlıq təşkil etməsi əsas məhdudiyyətlərdən biridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işində maliyyə nəzarətinin məzmunu aydınlaşdırılmış, maliyyə əməliyyatlarının idarə edilməsində maliyyə nəzarətinin əhəmiyyəti müəyyən edilmiş, Azərbaycanın dövlət maliyyə nəzarət sisteminin başlıca problem və çatışmazlıqları təyin olunmuş, həll yolları göstərilmiş və indiki durumu tədqiq edilmişdir. Eyni zamanda, bu nəzarət mexanizminə pandemiyanın təsirləri daha dərinlən araşdırılmışdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat işinin nəticələrinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə olunan nəticələr və təkliflər xüsusən pandemiya sonrakı dövrdə maliyyə nəzarəti mexanizminin təkmilləşdirilməsi zamanı nəzarətedici subyektlər faydalana bilər.

I FƏSİL. DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Maliyyə nəzarətinin məzmunu, vəzifələri və müasir iqtisadiyyatda rolu

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə nəzarəti funksiyası dövlət idarəçiliyində aparıcı funksiya halını alır. Sosial-iqtisadi proseslərin inkişafına nəzarətin məqsədi dövlətin maliyyə siyasətini uğurla həyata keçirməsinə yardım etmək, iqtisadin həlqələrdə pul ehtiyatlarının yaranması, faydalı istifadəsi prosesini artırmaqdır.

Maliyyə nəzarəti (MN) dövlət və qeyri-dövlət orqanlarının xüsusi formalarda və xüsusi üsullarla həyata keçirilən, maliyyə əməliyyatlarının qanuniliyini və etibarlılığını müəyyən etmək, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirmək və bunun üçün ehtiyatları müəyyən etmək səlahiyyətinə malik olan fəaliyyət növüdür. Maliyyə nəzarətinin mahiyyəti onun vəzifələrində öz əksini tapmaqdadır: maliyyə resurslarının vəziyyətinə nəzarət etmək, büdcə qarşısında öhdəliklərin vaxtında və tam yerinə yetirilməsini yoxlamaq, mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş vəsaitlərdən istifadə üzrə əməliyyatları yerinə yetirmək.

Geniş iqtisadi müstəqillik əldə edərək, pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi və əldə edilən gəlirlərin bölüşdürülməsi mənbələri barədə qərar qəbul edən təsərrüfat sahibləri fəaliyyətlərinin qanuna uyğunluğuna, pul hesablarının maliyyə hesabatlarında düzgün göstərilməsinə cavabdehirlər. MN təsərrüfat subyektlərinin və idarəetmə orqanlarının (dövlət, müəssisələr, idarələr, subyektlər) fəaliyyətinin konkret forma və üsullardan istifadə etməklə yoxlamaq məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər və əməliyyatların məcmusudur.

Maliyyə nəzarətinin əsas prinsiplərinə müstəqillik prinsipi, qanunilik prinsipi, aşkarlıq prinsipi, obyektivlik prinsipi, məqsədə uyğunluq prinsipi, səmərəlilik prinsipi, məsuliyyət prinsipi, sistemlilik prinsipi daxildir.

Cədvəl 1: Maliyyə nəzarətinin əsas prinsipləri

№	Maliyyə nəzarətinin əsas prinsipləri	Bu prinsiplərin izahı
1.	Müstəqillik	Yoxlama həyata keçirilən fiziki və hüquqi şəxslərdən hər hansı asılılığın olması,yüksək dərəcədə müstəqillik nümayiş etdirərək obyektiv qərarların verilməsi
2.	Qanunilik	Nəzarət fəaliyyətinin yalnız dövlətin qəbul etdiyi qanunlara,qərarlara əsaslanması.Bütün fəaliyyət qanunvericiliyə əsaslanır
3.	Aşkarlıq	Nəzarət fəaliyyətinin nəticələr barədə vətəndaşlara məlumatların verilməsi
4.	Obyektivlik	Tam qərəzsiz, kənar orqanların,kənar şəxslərin nəzarət işinə müdaxilə etməməsi
5.	Məqsədəuyğunluq	Bütün fəaliyyətin müəyyən məqsəd naminə səfərbər olunması,düşünülmüş,praktiki addımların atılması
6.	Səmərəlilik	Məsərəflərin optimal olması,onların iqtisadi səmərəsinin daha çox olması
7.	Məsuliyyət	Bütün orqanların və onların əməkdaşlarının nəzarət işinə tam məsuliyyətlə yanaşması
8.	Sistemlilik	Sistemli şəkildə,zamana resurlara qənaət edərək nəzarət işinin aparılması

Mənbə: Ağayev A.Q., 2012, s.102

Ölkədə maliyyə nəzarəti xüsusi yaradılmış qurumlar ilə həmçinin icra hakimiyyəti və qanunvericilik orqanları gerçəkləşdirir və vəsaitlərin formalaşdırılması və istifadəsi prosesində maliyyə-təsərrüfat qanunvericiliyinə əməl olunmasına nəzarəti əhatə edir; maliyyə və təsərrüfat əməliyyatlarının iqtisadi səmərəliliyinin və çəkilən xərclərin məqsədəuyğunluğunun təhlilini reallaşdırır.

MN bu prosesin məqsəd və məzmununu müəyyən edən maliyyənin nəzarət funksiyasının həyata keçirilməsi formasıdır. Eyni zamanda, hazırki dövrün tələblərinə uyğun olaraq maliyyə nəzarətinin məzmunu əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilir.

Maliyyə nəzarəti digər nəzarət növlərindən (inzibati, ekoloji və s.) fərqli olaraq dəyər kateqoriyalarının istifadəsi ilə bağlıdır. Yoxlamaların predmeti mənfəət, gəlir, rentabellik, maya dəyəri, bölgü xərcləri, ƏDV, müxtəlif məqsədlər üçün ayırmalar və fondlar kimi maliyyə göstəriciləridir. Həmin göstəricilərin icrasına nəzarət, dinamika, meyllər subyektlərin, müəssisələrin, idarələrin fəaliyyətinin hər bir aspektlərini, habelə maliyyə-kredit münasibətlərinin prinsiplərini əhatələyir. MN-nin obyektı pul, pul ehtiyatlarının formalaşması və istifadəsində, o cümlədən

iqtisadiyyatın bütün səviyyələrində və həlqələrində pul vəsaitləri şəklində olan bölgü prosesləridir.

MN çoxmərhələli və əhatəlidir çünki, dövlətin maliyyə sistemi hər bir növdə olan pul fondlarını əhatələyir. Maliyyə pozuntularına qarşı ciddi tədbirlər görülür.

Dövlət maliyyə nəzarəti aşağıdakıları əhatə edir:

1.maliyyə sənədlərinin aparılmasını, onun müəyyən edilmiş qaydalara və qaydalara uyğunluğunun yoxlanılması;

2.hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən pul əməliyyatlarının həyata keçirilməsində qanun və qaydalara riayət olunmasının yoxlanılması.

Dövlət maliyyə nəzarətinin sferası puldan istifadə ilə, bəzi hallarda isə onsuz həyata keçirilən praktiki olaraq bütün əməliyyatlardır.

Deməli, eyni obyektlər təkcə dövlət maliyyə nəzarətinə deyil, həm də digər nəzarətə (kreditləşmə, hesablaşmalar, qiymətqoyma və s.) məruz qala bilər. Lakin müəyyən bir yoxlama və təhlil subyektinin üst-üstə düşməsi ilə belə, maliyyə nəzarəti bu obyektlərin məqsədinə uyğun olaraq fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirir.

Maliyyə nəzarətinə aşağıdakılar daxildir: iqtisadi qanunların tələblərinə əməl olunması; ümumi ictimai məhsulun və milli gəlirin dəyərinin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi proporsiyalarının optimallığı.

Dövlət maliyyə nəzarətinə büdcənin tərtibi və icrası üzərində (büdcə nəzarəti), vergi nəzarəti,gömrük nəzarəti,pul-kredit siyasəti üzərində nəzarət,kənar dövlət maliyyə nəzarəti və digər istiqamətlər daxildir.

Maliyyə nəzarəti aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- pul resurslarına ehtiyac və pul gəlirlərinin və iqtisadiyyatın vəsaitlərinin həcmi arasında tarazlığın təmin edilməsi;

- dövlət büdcəsi qarşısında pul öhdəliklərinin vaxtında və tam yerinə yetirilməsini təmin etmək;

- daxili ehtiyatların müəyyən edilməsi, pul vəsaitlərinin artırılması, o cümlədən xərclərin azaldılması və gəlirliliyin artırılması;

- müəssisələrdə maddi sərvətlərdən və pul vəsaitlərindən rəşional istifadəyə, habelə uçot və hesabatların düzgün aparılmasına kömək edilməsi;

- qüvvədə olan qanun və qaydalara əməl olunmasının təmin edilməsi,

Maliyyə nəzarəti subyektlərin, idarələrin, həmçinin maliyyə-bank və dövlət strukturlarının maliyyə nizamını həyata keçirilməsinə görə məsuliyyətilə birbaşa əlaqəlidir. Bu məsuliyyət maliyyə intizamını pozan şəxsə həm inzibati, həm də iqtisadi (maddi) təsir tədbirləri ilə ifadə edilə bilər. İnzibati təsir tədbirlərinə maliyyə intizamını pozanlara qarşı müəyyən inzibati cəzaların verilməsidir. İqtisadi təsir tədbirləri dedikdə isə intizamı pozanlara qarşı bunun qarşısını almaq üçün müəyyən iqtisadi köməkliliyin göstərilməsidir. Maliyyə məsuliyyətinin gücləndirilməsi və maliyyə nəzarətinin effektivliyi problemləri bir tərəfdən tətbiq edilən sanksiyaların sayının artırılmasını, digər tərəfdən isə onların effektivliyinin artırılmasını tələb edir.

Dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi idarəetmə sistemində maliyyə nəzarəti anlayışı çox mühim rol oynayır. İdarəetmə sistemində dövlət maliyyə nəzarətinin əsas məqsədi dövlətin maraqlarını müdafiə etməkdir.

İqtisadiyyatın idarə edilməsində dövlət maliyyə nəzarəti aşağıdakılardan ibarətdir: büdcə, vergi, valyuta, kredit, sığorta, investisiya və s.

Fəaliyyət dövrü ərzində təşkilatın maliyyə-təsərrüfat nəzarəti aşağıdakı kimidir:

- Vaxtıdan əvvəl;
- Cari;
- Sonradan.

Vaxtıdan əvvəl icra edilən maliyyə-təsərrüfat nəzarəti vəsaitlərin əldə olunması, bölüşdürülməsi və istifadəsi üzrə qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi prosesindən əvvəl həyata keçirilir. Maliyyə nəzarətinin bu forması müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin sistemli təhlilini nəzərdə tutur və maliyyə fəaliyyətinin pozulması hallarının qarşısının alınması üçün son dərəcə vacibdir.

Cari maliyyə nəzarətini operativ nəzarət adlandırmaq olar. Davamlı nəzarət pul əməliyyatlarının aparılması prosesində həyata keçirilir. Belə əməliyyatlara dövlət qarşısında maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, inzibati və təsərrüfat xərcləri

üçün vəsaitlərin daxil olması və istifadəsi və s. aiddir. Cari maliyyə nəzarəti təşkilatın maliyyə vəziyyətini müəyyən etməyə və onun pozuntularını vaxtında aşkar etməyə kömək edir, onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər göstərir. Hal hazırda cari nəzarəti Maliyyə Nazirliyinin Xəzinadarlıq İdarələri həyata keçirir

Sonradan maliyyə nəzarəti isə müəssisənin əvvəlki illərinin yoxlanılması daxildir ki, bu bir qədər uzun proses hesab olunur. Nəzarətin məqsədindən asılı olaraq bu nəzarət həmin müəssisənin son 5 ilinədək olan dövrünü əhatə edə bilər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə nəzarətinin forma, üsul və növlərinin müəyyən edilməsində iqtisadçılar arasında fikir ayrılıqları olmuşdur.

Məsələn, Rodionova və Şleynikov adlı rus tədqiqatçıları maliyyə nəzarətinin iki formasını qeyd etmişdir: nəzarət olunan materialın xarakterindən asılı olaraq sənədli və faktiki nəzarət. Digər tədqiqatçılar isə yoxlamaların həcmindən asılı olaraq tam və qismən maliyyə nəzarətini fərqləndirirlər (Брайчева Т.В. 2001: s.124).

Baskatova nəzarət obyektindən asılı olaraq aşağıdakı formaları müəyyən etmişdir:

- vergi nəzarəti:
- büdcə nəzarəti:
- kredit nəzarəti:
- valyuta nəzarəti:
- sığorta nəzarəti və b.

Dövlət maliyyəsinə nəzarəti dövlət qurumları yerinə yetirir. Kozrin adlı rus tədqiqatçısı “maliyyə tənzimləyici orqanların xarakteri”ndən asılı olaraq üç növ nəzarəti müəyyən etmişdir.

- dövlət nəzarəti;
- daxili nəzarət;
- müstəqil nəzarət.

Dövlət tərəfindən həyata keçirilən nəzarət müxtəlif formalarda ola bilər. Bu nəzarət müxtəlif audit tədbirlərinin, səyyar və kameral yoxlamaların həyata keçirilməsi, göndərilən hesabatların elektron formada yoxlanılması və cavab verilməsi və s. formalarda həyata keçirilə bilər. Dövlət maliyyə nəzarətinin effektiv

prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.. Onların arasında ən mühümləri isə aşağıdakılardır:

- büdcənin tərtibi və ən əsası icrasına nəzarətin daha da gücləndirilməsi;
- bütün vergilərin vaxtında yığılmasına, büdcəyə daxil olmasına nəzarət;
- gömrük yığımlarının düzgün toplanması, büdcəyə daxil olması üzərində nəzarət
- dövlətə aid olan bütün vəsaitlər, dövlətə məxsus əmlak üzəndə nəzarət;
- dövlət zəmanəti verilmiş bütün əməliyyatla üzərində nəzarət;
- büdcə vəsaitlərinə qənaət etmək üçün ən optimal maliyyə idarəetməsinin təşkili.

1.2. Maliyyə nəzarətinin növləri, formaları və həyata keçirilməsi metodları

Dövlət maliyyə nəzarəti iqtisadi savadın özəl sahəsi və idarə etmə işinin növü kimi müxtəlif metodoloji üsullara malikdir. Sistemli nəzarət onun müxtəlif növlərinin birgə istifadəsi ilə əldə edilir:

- məntiqi və riyazi,
- sənədli və faktiki.

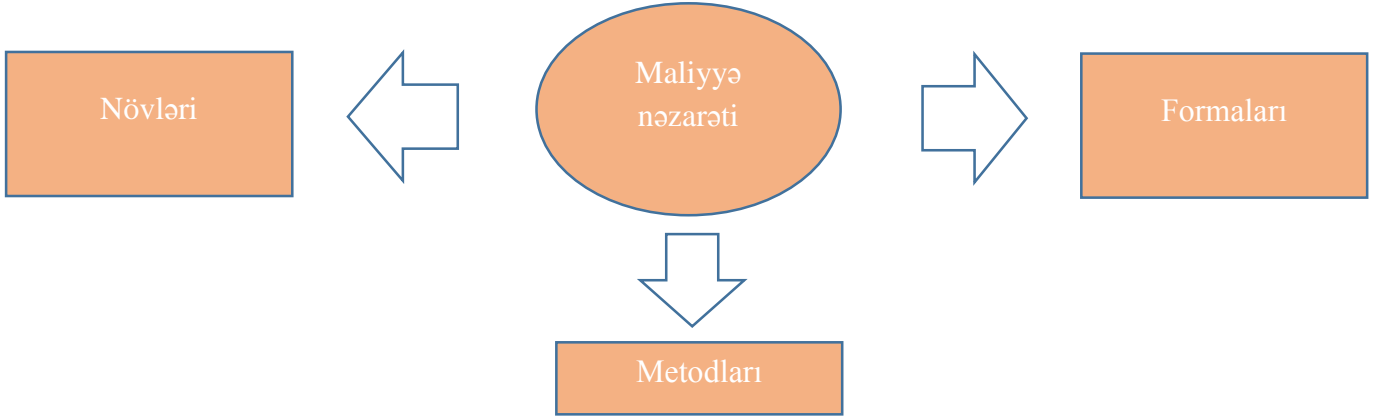
Sənədli nəzarətin informasiya qaynaqları bunlardır: statistik və əməliyyat-texniki hesabat, konstruktor, mühasibat uçotu registrləri, mühasibat uçotu, ilkin sənədlər, normativ, texnoloji və digər sənədlər. Nəzarətin sözü gedən bölünməsi bir qədər şərti xarakter daşıyır. Buna səbəb həmin fərqi fərqli informasiya qaynaqlarına söykənməsidir.

Sxemdəki bölgüyə əsasən aşağıdakı kimi qruplaşma apara bilərik:

- Növləri: Dövlət, daxili, ictimai, müstəqil, hüquqi
- Formaları: İlkin, cari, sonradan
- Metodları: Yoxlama, təftiş, ekspertiza, inventarlaşma, müayinə

Faktiki nəzarət təsərrüfat fəaliyyətinin fasiləsizliyinə görə hərtərəfli ola bilməz. Yoxlanılan obyektlərin faktiki vəziyyətinin onların naturada yoxlanılmasına görə öyrənilməsinə əsaslanır (yenidən hesablama, çəkin, laboratoriya təhlili və s.).

Sxem 1: Maliyyə nəzarətinin növləri, formaları, metodları

Mənbə: Бюкенең Д.М. 2017: s.102

Faktiki nəzarət üsullarını 3 yerə ayırmaq olar:

- inventarlaşma;
- yerinə yetirilən işlərin faktiki həcmnin və kəmiyyətinin, material məsrəfləri və hazır məhsulların buraxılışının normativlərinin etibarlılığının ixtisaslı mütəxəssislər tərəfindən ekspert qiymətləndirilməsi;
- anbar binalarının, istehsalat bölmələrinin, nəzarət giriş rejiminin vəziyyətinin birbaşa yoxlanılması zamanı vizual müşahidə.

Göründüyü kimi, maliyyə nəzarəti şərti olaraq müxtəlif meyarlara görə təsnif edilə bilər. Xüsusilə, maliyyə nəzarətinin təsnifatı üçün meyarlar aşağıdakılardır:

- fəaliyyət subyektlərinə maliyyə nəzarəti;
- maliyyə fəaliyyəti sahəsində maliyyə nəzarəti;
- maliyyə nəzarətinin formasına görə maliyyə nəzarəti;
- maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi üsulları ilə maliyyə nəzarəti.

Xüsusilə, tədbirin mövzularına görə aşağıdakılar fərqləndirilir:

- ümummilli nəzarət (hakimiyyətin və yerli özünüidarənin nümayəndəli subyektlərinə prezident nəzarəti, hakimiyyətin icra subyektlərinə nəzarət, maliyyə-kredit subyektlərinə nəzarət) və idarə (nazirliklərin, idarələrin struktur bölmələri və dövlət idarəetməsinin digər subyektləri) vasitəsilə həyata keçirilən dövlət nəzarəti;

- qeyri-dövlət iqtisadi - iqtisadiyyatdaxili (iqtisadi, korporativ) və xarici - audit (müstəqil, filialdan kənar)

- büdcə;
- vergi;
- kredit;
- sığorta;
- investisiya;
- pul kütləsinə nəzarət.

Büdcə-maliyyə nəzarəti büdcə-maliyyə sferasında həyata keçirilən nəzarət formasıdır, onun predmeti pul vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsidir. Qanunvericiliyə əsasən, büdcə-maliyyə nəzarətini, ilk növbədə, parlament tərəfindən formalaşdırılan və ona hesabat verən dövlət maliyyə nəzarətinin daimi fəaliyyət göstərən subyekti olan Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası həyata keçirir. Büdcə-maliyyə nəzarəti (ilkin, cari və yekun) həmçinin Maliyyə Nazirliyi tərəfindən öz səlahiyyətləri və fəaliyyət sahələri daxilində həyata keçirilir.

Dövlət maliyyə nəzarətinin ən mühüm növlərindən biri ölkənin bank sisteminin dayanıqlığını artırmaq məqsədilə bankların işinə nəzarəti təmin edən bank nəzarətidir. Maliyyə nəzarəti sistemində xüsusi yeri vergi nəzarəti tutur, onun subyektləşdirilməsi dövlətin sərəncamına pul vəsaitlərinin daxil olmasının tamlığını və nəticədə dövlətin öz funksiyalarını yerinə yetirmək qabiliyyətini müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarəti İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin rəhbərlik etdiyi vergi nəzarəti subyektlərinə həvalə edilir.

Valyuta əməliyyatlarında valyuta qanunvericiliyinə əməl olunması valyuta nəzarətini təmin edir. Valyuta nəzarəti valyuta münasibətləri subyektləri tərəfindən valyuta qanunvericiliyi normalarına riayət olunmasına dövlət nəzarətidir. Sığorta işinə maliyyə nəzarəti və ya sığorta nəzarəti maliyyə nəzarətinin bir növüdür, ona görə də maliyyə nəzarətinin bütün ümumi xüsusiyyətlərinə malikdir. Eyni zamanda, bəzi spesifik xüsusiyyətlərə malikdir.

Maliyyə nəzarəti zamanına görə aşağıdakılara bölünür:

- ilkin;

- cari (əməliyyat);
- final.

İlkin maliyyə nəzarəti pul əməliyyatları həyata keçirilməzdən əvvəl həyata keçirilir və pul pozuntularının qarşısını almaq üçün vacibdir. O, israfçılığın və vəsaitlərin səmərəsiz xərclənməsinin qarşısını almaq üçün monetar proqramların və proqnozların həyata keçirilməsinin mümkünlüyünün təhlilini nəzərdə tutur. Makrosəviyyədə belə nəzarətə misal olaraq bütün səviyyələrin büdcələrinin və büdcədən kənar fondların pul planlarının formalaşması və təsdiq edilməsi prosesi üzərində nəzarət, mikro səviyyədə bu, kassa planlarının və smetalarının, kredit və kassa müraciətlərinin, biznes planlarının kassa bölmələrinin, proqnoz qalıqlarının, habelə təsis müqavilələrinin, birgə fəaliyyətə dair müqavilələrin və s. üzərində nəzarət daxildir.

Cari (əməliyyat) maliyyə nəzarəti pul vəsaitlərinin, pul əməliyyatlarının icrası, kreditlərin və subsidiyaların verilməsi zamanı həyata keçirilir. Bu, vəsaitlərin qəbulu və xərclənməsi zamanı mümkün sui-istifadə hallarının qarşısını alır, maliyyə intizamına riayət olunmasına, maliyyə və pul hesablaşmalarının vaxtında aparılmasına kömək edir. Bunda mühasibat xidmətləri mühüm rol oynayır.

Maliyyə hesabatlarının və mühasibat sənədlərinin təhlili və onlara yenidən baxılması yolu ilə həyata keçirilən yekun maliyyə nəzarəti təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin nəticələrini qiymətləndirmək, maliyyə strategiyasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədi daşıyır.

Aparma üsullarına görə, maliyyə nəzarətinin aşağıdakı üsulları fərqləndirilir:

- nəzarət;
- maliyyə fəaliyyətinin təhlili;
- təftiş.

Yoxlama maliyyə nəzarətinin ən dərin və əhatəli üsuludur. Bu, təsərrüfat subyektinin qanuniliyini, düzgünlüyünü, məqsədə uyğunluğunu, səmərəliliyini yoxlamaq məqsədi ilə onun maliyyə və təsərrüfat işinin bütöv tədqiqidir.

Yoxlama tam və ya qismən, kompleks və tematik, planlı və plansız, sənədli və faktiki ola bilər. Yoxlamalar tabeliyində olan müəssisə və idarələrə, habelə müxtəlif

dövlət və qeyri-dövlət nəzarət subyektlərinə münasibətdə idarəetmə subyektləri tərəfindən həyata keçirilir. Auditin nəticələrinə əsasən qanun pozuntularının aradan qaldırılması, dəymiş maddi ziyanın ödənilməsi və təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün tədbirlər tərtib edilir.

Hesabat sənədləri və məxaric sənədləri əsasında maliyyə yoxlamaların aparılması prosesində maliyyə fəaliyyətinin müəyyən məsələlərinə baxılır, müəyyən olunmuş qanun pozuntusunun ləğv edilməsi məqsədilə işlərin görülməsi düşünülür. Tədqiqat, yoxlamadan fərqli olaraq, onun maliyyə fəaliyyətini və mümkün inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək üçün sorğu edilən təsərrüfat subyektinin daha geniş maliyyə-iqtisadi göstəricilərini əhatə edir.

II FƏSİL. KORONOVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİ MƏSƏLƏLƏRİ

2.1. Pandemiya dövründə büdcə-vergi nəzarətinin təşkili xüsusiyyətləri

Büdcə nəzarəti—dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirləri sistemidirki, hansı ki bu tədbirlər Respublikada həyata keçirilən büdcə fəaliyyətinin qanuniliyini və məqsədəuyğunluğunu yoxlayır. Büdcə-vergi nəzarətinin əsas məqsədinə büdcə və vergi ilə bağlı olan qanunvericiliyə əməl olunması, büdcə vəsaitlərinin, dövlət əmlakının, dövlətin zəmanəti ilə alınmış daha dəqiq ifadə olunduqda ümumən dövlətin bütün vəsaitlərinin istifadəsi üzərində nəzarət daxildir. Büdcə nəzarəti həm profesional səviyyədə, həm də ictimai səviyyədə ola bilər. Belə ki, profesional səviyyədə nəzarət ixtisaslaşdırılmış nəzarətdir ki, bu dövlətin xüsusi orqanları tərəfindən həyata keçirilir. İctimai nəzarət dedikdə isə müxtəlif siyasi partiyalar, kütləvi informasiya vasitələri, hətta fəal cəmiyyət üzvləri səviyyəsində həyata keçirilən nəzarətdir.

Büdcə nəzarətinin əsas subyektlərinə və obyektlərinə nəzarət həvalə olunmuş orqanlar və nəzarətin keçirildiyi bütün qurumlar daxildir. Ölkənin maliyyə sektorunda büdcə-vergi nəzarətini həyata keçirən əsas qurumlar Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, Hesablama Palatası, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti, Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Mərkəzi Bank kimi müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarından ibarətdir ki, onların tərkibinə yoxlamalar və auditlər aparan orqanlar daxildir. Ölkəmizdə maliyyə və vergi nəzarəti orqanlarının iş prinsipi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Büdcə sistemi haqqında” qanun, Vergilər Məcəlləsi və s. mövcud hüquq normaları əsasında həyata keçirilir. Eyni zamanda Milli Məclisin fəaliyyətində də maliyyə və vergi nəzarəti müstəsna rol oynayır. Maliyyə və vergi nəzarətini həyata keçirmək üçün səlahiyyətli orqanlar tərəfindən komissiyalar və xüsusi işçi qrupları yaradılmışdır. Bu, ilk növbədə maliyyə sisteminin əsas sütunu olan dövlət büdcəsinin təsdiqi və icrasına nəzarət etməklə həyata keçirilir.

Büdcə nəzarətinin əsas metodlarına yoxlama, təftiş, təhlil, monitoring kimi metodlar daxildir ki, onların nəticələrinin hər biri müxtəlif aktlarla rəsmiləşdirilir.

Pandemiya dövründə əsas məsələ büdcənin səmərəli istifadə edilməsi üzərində nəzarəti təmin etməkdir. Dövlət maliyyə nəzarətinin əsas hissəsi olan “Büdcə sistemi haqqında” AR Qanununda icmal büdcə konsepsiyası dövlət büdcəsinin, NMR büdcəsinin, büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar fəaliyyətlərinin, büdcədən kənar büdcənin gəlir və xərclərinin icmalını özündə əks etdirir. Qanunun vacib yönlərindən biri dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların büdcədən kənar fəaliyyətlərinin dövlət büdcəsinə daxil edilməsi olub. Büdcə prosesi - büdcə layihələrinin hazırlanması, baxılması, təsdiqi və icrasına deyilir. Bu “Büdcə sistemi haqqında” AR Qanununa uyğun olaraq həyata keçirilir. Digər dövrlərdə olduğu kimi pandemiya dövründə də Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə nəzarətin əsas prioriteti ölkənin strateji proqramlarını və vəzifələrini vaxtında həll etmək, qanunvericiliklə təyin olunmuş qaydada dövlət funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün vəsaitlərin yığılmasını və istifadəsini təmin etməkdən ibarətdir. Bütün bu nəzarət tədbirlərinə aşağıdakılar daxildir:

- ✓ əvvəlki ildə alınmış və cari ildə gözlənilən büdcə gəlirlərinin məbləği;
- ✓ əvvəlki ildə büdcə gəlirlərinin faktiki və gözlənilən məbləği;
- ✓ əvvəlki ildə və cari ilin sonuna büdcə gəlirlərinin faktiki və gözlənilən qalığı;
- ✓ büdcə layihəsi, növbəti il üçün büdcə gəlirlərinin məbləği;
- ✓ ödənilməli olan vergi və ödənişlərin məbləği;
- ✓ büdcədə və vergi siyasətində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər;
- ✓ növbəti il üçün daxilolmaların smetası və digər zəruri göstəricilər üzərində nəzarət daxildir.

Büdcə və vergi nəzarəti siyasətində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış büdcə göstəricilərinin (gəlirdə payı) tərtib edilməsi təlimatına, tədbirlərin qiymətləndirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş hesablamalar haqqında məlumatlara uyğun olaraq tərtib edilir.

Büdcə-vergi nəzarətinin əsas məqsədi büdcəyə daxil olan vəsaitlərin artırılması, büdcə xərclərinin daha səmərəli istifadə olunması, və hal-hazırkı vəziyyətə görə ən uyğun büdcə-vergi siyasətinin hazırlanmasıdır.

AR dövlət büdcəsinin icrasına hazırki nəzarət mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, bu orqanların tabeliyində olan təşkilatlar tərəfindən dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirilir. Dövlət büdcəsinin icrası haqqında il boyu olan hesabat və qanunla nəzərdə tutulmuş başqa sənədlərlə birgə tərtib edilir və 25 aprel tarixinə kimi AR Nazirlər Kabinetinə və Prezidentə təqdim edilir. İl sonunda bütün xəzinə hesablarının qalıqları dövlət büdcəsinin bir xəzinədarlıq hesabına köçürülür. Dövlət büdcəsi kəsiri dövlət borcu, kredit və digər mənbələr hesabına ödənilir. Büdcə kəsri həcmi dövlət büdcəsi haqqında qanunla təyin olunur.

Nəzarət zamanı büdcə ili müddətində gəlirlər və xərclər arasında uyğunsuzluqlar aşkar edildikdə, bu barədə 2 gün müddətində AR NK-ya informasiya verilir. Proses aidiyyəti qurumların da iştirakı ilə NK-nın iclasında müzakirə edilir. Həmin müddətdə vəziyyət stabilləşməzsə, dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinə təzədən baxılması ilə bağlı AR Prezidentinə təklif verilir. Dövlət büdcəsinin icrası prosesində daxilolmalar təsdiq edilmiş məbləğdən az olduqda, qorunan xərc maddələri istisna olmaqla, digər xərclər proporsional şəkildə azaldılır. Birinci yarımillə müqayisədə büdcə gəlirləri 30 faiz az olduqda, büdcə kəsiri müəyyən edilmiş səviyyədən çox olduqda və müvafiq orqanlar tərəfindən əsaslandırılmış təklif təqdim edilmədikdə, Nazirlər Kabineti bu barədə Respublika Prezidentinə məlumat verir.

Dövlət büdcəsi konkret müddət üçün tərtib edilir və adətən müddət bir il müəyyən edilir. Yeni büdcənin təqvim ilinin başa çatmasına və yeni maliyyə ilinin başlanmasına ən azı iki ay qalmış təsdiqlənməsi dünyada ümumi ənənədir.

Ölkədə müvafiq sosial-iqtisadi proqramların icrası, ondan istifadə edilməsi və ona xidmət göstərilməsinə görə dövlətin zəminliyi ilə alınmış borc miqdarı barədə nəzarət zamanı əldə edilmiş bütün məlumatlar dövlət büdcəsinə aid edilir. Əlavə olaraq, dövlətin həm daxili həm də xarici borcunun yuxarı duduğu həmin büdcə ili üçün qəbul edilmiş qanunla müəyyənləşdirilir. Burada onuda qeyd etməyi

unutmayaq ki, pandemiya ilə əlaqədar olaraq 2020-ci il üçün büdcə kəsirinin və dövlət borcunun həcminə dair məhdudiyətlər faktiki olaraq qaldırılıb. Pandemiya zamanı gözlənilməyən xərclərin ola bilmə ehtimalı bunun əsas səbəbidir.

Hesablama Palatası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 92-ci maddəsinə uyğun olaraq yaradılmış, 2001-ci ildən fəaliyyətə başlamışdır. Bütün fəaliyyəti qanunçuluq, müstəqillik, kollegiallıq, şəffaflıq, obyektivlik, ədalətlik və s. prinsiplərə əsaslanan Hesablama Palatasını Milli Məclis formalaşdırır, əksər sivil ölkələrdə maliyyə və vergi nəzarəti neytral orqan hesab edilən Hesablama Palatasına həvalə edilir. Hesablama Palatasının əsas məqsədlərinə dövlət əmlakının, dövlət satınalmaları, dövlət büdcəsinin, dövlət proqramlarına və layihələrinə ayrılmış vəsaitlərin istifadəsinə nəzarət daxildir. Xarici ölkələrdə böyük imtiyazlara malik ali audit orqanı olan Palata dövlət və iri şirkətlərin hesablarına, iri pul vəsaitlərinin hərəkətinə nəzarət edir, onların qanunvericiliyə uyğunluğunu yoxlayır. Kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün Hesablama Palatası hər ilə uyğun tədbirlər planı hazırlayır ki, bu plana maliyyə nəzarəti tədbirlərinin məqsədi və miqyası, maliyyə nəzarəti tədbirinin proqramı, maliyyə nəzarəti tədbirinin işçi planını və s. daxildir. Bu plana həmçinin maliyyə nəzarəti həyata keçiriləcək qurumun, təşkilatın və ya müəssisənin müxtəlif məlumatlarının, uçot və hesabatlarının, fəaliyyət istiqamətlərinin öyrənilməsi, maliyyə-iqtisadi göstəricilərinin vəziyyəti haqqında məlumatların toplanması daxildir.

İcra hakimiyyəti orqanları tərəfindən maliyyə nəzarəti sahəsində müəyyən yer Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə məxsusdur və o, respublikanın maliyyə siyasətini hazırlamaqla yanaşı, onun həyata keçirilməsinə də birbaşa nəzarət edir. Dövlət büdcəsinin icrası haqda hesabatın layihəsini, icmal hesabatı Maliyyə Nazirliyi hazırlayır. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi büdcə təşkilatlarında dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası, dövlət vəsaitlərinin mühafizəsi, düzgün hesabat verilməsi, vəsaitlərdən səmərəli istifadə edilməsi, xəzinədarlığın təşkili və saxlanması, icrası, icrası, dövlət büdcəsinin maliyyələşdirilməsi, dövlət büdcəsinin icrası və s. şəbəkə, ştat və şərti planlar yoxlanılır, saxlanması, vəsaitlərin istifadəsində qənaət rejiminin tətbiqi, əmək haqqı normalarına riayət

olunması, əsaslı təmir, malların alınması, xidmətlərin ödənilməsi və digər məsələlər. üzərində nəzarəti həyata keçirir. Maliyyə Nazirliyi dövlət borcu, borcun növü, kreditor üzrə borc, sektor və təyinat üzrə borc, faiz dərəcələri və ödəmə müddətləri, dövlət borcu haqqında məlumatları rüblük uçota alır. Maliyyə Nazirliyi müvafiq sahələr üzrə dövlət orqanlarının, bütün səviyyəli təsərrüfat subyektlərinin büdcə vəsaitlərinə və büdcədən kənar fondlara nəzarəti həyata keçirir, bələdiyyə müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətini və maliyyə intizamına düzgün riayət olunmasını yoxlayır.

Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən büdcə nəzarətinin təşkili bir neçə istiqamətdə həyata keçirilir. Bunlar aşağıdakılardır:

- dövlət büdcəsindən maliyyələşən orqanlarda gəlir və xərclərin tərtibinə nəzarət;
- dövlət büdcəsindən maliyyələşən orqanlarda gəlir və xərclərin proqnozunun dügünlüyü üzərində nəzarət;
- dövlət büdcəsindən maliyyələşən orqanlarda gəlir və xərclərin təsdiqinə nəzarət;
- büdcə vəsaitlərindən təyinatı üzrə istifadəsi üzərində nəzarət;
- dövlət büdcəsindən maliyyələşən orqanlardan büdcənin icrasına dair hesabatların qəbulu;
- dövlət rüsumlarının, vergi və digər ödənişlərin düzgün tutulması və ödənilməsi üzərində nəzarət;
- ümumiləşdirdikdə isə, dövlət büdcəsinin kassa icrasının təşkili və onun üzərində nəzarət;

Maliyyə Nazirliyinin tərkibinə aid edilən qurumlardan Dövlət Borcunun və Maliyyə Öhdəliklərinin İdarə Edilməsi Agentliyi, Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi, Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidmət kimi qurumlar nəzarət məsələsində müstəsna rol oynayır. Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi AR Prezidentinin Fərmanı ilə 09 Fevral 2009-cu ildə yaradılmışdır. Əsas funksiyalarına aşağıdakılar daxildir:

- dövlət büdcəsinin kassa icrasının həyata keçirilməsi
- vahid xəzinə hesabının idarə edilməsi

- dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə edilməsi
- büdcə xərclərinin vahid büdcə təsnifatına uyğun olaraq xərclənməsi
- büdcə vəsaitlərinin düzgün və məqsədli şəkildə xərclənməsi

Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidmətinin əsas nəzarət funksiyalarına isə daxildir:

- dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitlərin xərclənməsi üzərində ümumi nəzarət
- dövlət zəmanəti ilə alınmış kreditlərin və digər vəsaitlərin istifadəsi üzərində

nəzarət

- nəzarət məsələlərində dövlət səviyyəsində metodiki rəhbərlik
- mənfi hallar yaranan zaman onların aradan qaldırılması məsələləri və s.

Cədvəl 2: Dövlət Vergi Xidməti tərəfindən həyata keçirilən vergi yoxlamaları

Səyyar vergi yoxlaması	Kameral vergi yoxlaması
1.Səyyar vergi yoxlaması yoxlamanın keçirilməsinə dair qərarın çıxarılması gündən sonrakı 30 iş günü ərzində həyata keçirilir.	1.Vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə düzgün əməl etməsinin yoxlanılması
2. Vergi ödəyicisinin son 3 ildən çox olmayan fəaliyyətini əhatə edə bilər	2.Yerlərə getmədən sənədlər əsasında vergilərin hesablanması və ödənilməsinin düzgünlüyünü yoxlayır
3. Yoxlamanın keçirilmə müddəti bəzi hallarda 90 günə qədər artırılır	3.Hesabatların təqdim edildiyi vaxtdan 30 iş günü müddətində keçirilir
4. Yoxlamanın başlanmasından azı 15 gün əvvəl yazılı bildiriş göndərilir.	4.5 iş günü müddətində vergi orqanı yoxlama barədə qərar verir
5.Səyyar yoxlama zamanı binalara (ərazilərə) baxış keçirilməsi, inventarizasiya, ekspertiza və s. tədbirlər həyata keçirilə bilər	5.Ödənilməmiş və ya düzgün ödənilməmiş vergilərin büdcəyə ödənilməsinə nəzarət edir
6. Günahkar şəxslərin inzibati və vergi məsuliyyətini cəlb edilməsini təmin edir.	6. Günahkar şəxslərin inzibati məsuliyyətinə cəlb edilməsini təmin edir.

Mənbə: https://www.taxes.gov.az/files/2/Vergilere_aid_nesrler/3/3.5.pdf, 01.01.2022

AR Prezidenti tərəfindən İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti 2020-ci il 2 may tarixində yaradılıb. İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Vergi xidməti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasını, Vergi Məcəlləsini rəhbər tutaraq vergilərin, sığortadan ödənilən vəsaitlərin, eləcə də digər məcburi ödənişlərin vaxtında və düzgün şəkildə dövlət büdcəsinə daxil olması üzərində nəzarəti həyata keçirir. Dövlət vergi xidməti orqanları daxil olmuş vergilərin, müxtəlif

ödənişlərin, eləcə də vergi ödəyicisi olan fiziki və hüquqi şəxslərin uçotunu aparır, səyyar və kameral vergi yoxlamalarını həyata keçirir, vergi sahəsində hər hansı bir qayda pozuntusunu qeydə alır və müvafiq tədbirlər görürlər. Vergi nəzarətinin həyata keçirilmə formalarına vergi yoxlamaları, vergi ödəyicilərinin uçotu, vergi tutma obyektlərinin uçotu, qazanc məqsədilə faydalanılan əmlaka baxış keçirilməsi və s daxildir.

Sözü gedən qurum tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirlərinin ən əsas hissəsi səyyar və kameral vergi yoxlamalarıdır. Vergi yoxlamaları həyata keçirilən zaman hüquqi və ya fiziki şəxs üçün önəmli olan bütün hallar nəzərə alınaraq yoxlama aparılmalıdır.

Vergi nəzarətinin əsas funksiyalarına aşağıdakılar daxildir:

1. maliyyə tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət;
2. maliyyə fəaliyyətinin faktiki nəticələrinin maliyyə strategiyasında nəzərdə tutululardan kənarlaşma dərəcəsini müəyyən etmək;
3. təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətində kənarlaşmalar və onun maliyyə inkişaf tempinin kəskin azalmasının diaqnostikasını aparmaq;
4. qarşıda duran məqsəd və standartlara uyğun olaraq təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin normallaşdırılması üçün operativ idarəetmə qərarlarını hazırlamaq;
5. xarici maliyyə mühitinin, maliyyə bazarının konyunkturasının və biznes şəraitinin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq maliyyə inkişafının strateji məqsədlərinə və göstəricilərinə müvafiq düzəlişlər etmək.

Vergi nəzarətinin dayandırılması və müddətlərin uzadılması ilə bağlı kifayət qədər geniş tədbirlərə baxmayaraq, diqqətə çatdırmaq istərdik ki, aşağıdakılar dayandırılmır:

- kameral vergi yoxlamaları;
- auditdən əvvəlki təhlil çərçivəsində vergi orqanlarının analitik işi. Beləliklə, məsələn, yoxlamanın əhatə dairəsi xaricində, yoxlama, Sənət çərçivəsində onu

maraqlandıran bir əməliyyat haqqında təşkilatdan sənədləri (məlumatları) tələb edə bilər.

Auditdən əvvəl təhlillər üzrə səylərin genişləndirilməsi nəticəsində vergi xidməti hər il vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi öhdəliklərinin könüllü şəkildə tənzimlənməsi nəticəsində büdcəyə nağd pul daxilolmalarının artımı barədə məlumat verir.

Vergilərin yığılması hədəflərinin artması şəraitində belə, vergi orqanları ilə yaxşı qurulmuş əlaqələr və auditdən əvvəl aparılan tədbirlər zamanı onların müraciətlərinə cavab vermək üçün düşünülmüş strategiya kömək edir:

- əhəmiyyətli əlavə ödənişlərin qarşısını almaq
- sahə vergi yoxlamalarının təyin edilməsindən tamamilə yayınmaq

Vergi mübahisələrinin həlli üzrə mütəxəssislər vergi orqanları ilə qarşılıqlı əlaqənin bütün mərhələlərində müştərilərin dəstəklənməsi, o cümlədən auditdən kənar vergi orqanları ilə qarşılıqlı əlaqə zamanı müştərilərin dəstəklənməsi sahəsində əhəmiyyətli uğurlu təcrübəyə malikdir və aşağıdakı sahələrdə hərtərəfli dəstək təklif etməyə hazırdırlar:

-auditdən əvvəl təhlil zamanı vergi orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyət strategiyasının işlənilib hazırlanması,

-vergi orqanlarına lazımsız məlumatların verilməsinin qarşısının alınması məqsədilə məlumat və sənədlərin təhlili,

-vergi orqanlarının sorğularına cavabların hazırlanmasına dəstək və s.

COVID-19 pandemiyası şəraitində vergi nəzarəti sahəsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən çevik reaksiya tədbirləri ilə əlaqədar qanunvericilikdə dəyişikliklərə dəstək, o cümlədən vergi orqanlarının sorğularına cavabların verilməsi müddətlərinin yoxlanılması, vergi yoxlamasına etirazların hazırlanması aktları və digər prosessual sənədlər, vergi yoxlamaları ilə bağlı yaranan hər hansı məsələlər üzrə dəstək və onların nəticələrinə şikayət verilməsi məsələsinin sadələşdirilməsi və s. daxildir.

Dövlət maliyyə vergi nəzarəti sisteminin qurulması aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmalıdır:

- ✓ çoxfunksionallıq;
- ✓ maliyyə və vergi nəzarəti sisteminin kəmiyyət standartlarına istiqamətləndirilməsi;
- ✓ maliyyə və vergi nəzarəti üsullarının maliyyə təhlili və planlaşdırma üsullarının xüsusiyyətlərinə uyğunluğu
- ✓ nəzarət və vergi əməliyyatlarının müasirliyi;
- ✓ nəzarət və vergi sisteminin çevikliyi
- ✓ nəzarət və vergi sisteminin sadəliyi,
- ✓ nəzarət və vergi sisteminin iqtisadi səmərəliliyi.

Maliyyə göstəricilərinin monitorinqi sisteminin düzgün yaradılması aşağıdakı mərhələlərdə həyata keçirilir:

1. Maliyyə və vergi nəzarətinin məlumat və hesabat göstəriciləri sisteminin yaradılması;
2. Nəzərdə tutulan kəmiyyət nəzarəti standartlarına nail olunmasının faktiki nəticələrini əks etdirən ümumi göstəricilər sisteminin işlənilib hazırlanması;
3. İcraçıların nəzarət hesabat formalarının strukturunun və göstəricilərinin müəyyən edilməsi;
4. Nəzərə alınan hər bir göstərici qrupu üzrə maliyyə nəzarətinin nəzarət müddətinin müəyyən edilməsi;
5. Nəzərə alınan göstəricilərin faktiki nəticələrinin müəyyən edilmiş standartlardan kənarlaşma dərəcəsinin müəyyən edilməsi;
6. Göstəricilərin faktiki nəticələrinin müəyyən edilmiş standartlardan kənara çıxmasının əsas səbəblərinin müəyyən edilməsi; -maliyyə və vergi nəzarətinin məqsədləri, planları və büdcə göstəriciləri dəyişdirilərkən monitorinq sistemində müvafiq düzəlişlərin edilməsi kənarlaşmaların aradan qaldırılması üçün fəaliyyət alqoritmlərinin formalaşdırılması. Hərəkət alqoritmlərinin formalaşdırılması müəssisədə maliyyə nəzarəti sisteminin yekunlaşdırılması mərhələsi hesab olunur.

Ölkənin bank sisteminin inkişafı, likvidliyin artırılması, bu sektorda risklərin azaldılması, bankların pul vəsaitlərinin cəlb edilməsində səmərəliliyinin daha da artırılması dövlətin pul-kredit siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biridir. Mərkəzi

Bank bəhs etdiyimiz məqsədlərə nail olmaq üçün müxtəlif dərəcələrdə bank nəzarətini həyata keçirir.

2.2. Koronavirus pandemiyası şəraitində dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Koronavirus pandemiyası dönməində dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi olduqca çətin bir məsələdir və ona fərqli yanaşmalar mövcüddür.

Dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin əsas istiqamətlərinə keyfiyyət meyarları, nəzarət orqanlarının məsuliyyəti, iqtisadi səmərəlilik və s. daxildir. Digər meyarlara yoxlamalar zamanı aşkar edilmiş pozuntular, cinayət xarakterli pozuntular, maliyyə intizamının pozulması hallarına qarşı görülən cəza tədbirləri, qəbul edilmiş qərarların qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğu, düzgünlüyü, nəzarət tədbirləri zamanı vaxta və vəsaitlərə qənaət edilməsi, yoxlama zamanı seçilən metodun praktiki cəhətdən əlverişli olması, yoxlamalarda iştirak edən orqanın nümayəndələrinin kadr hazırlıq səviyyəsi, yoxlamaların tam operativ aparılması və s. kimi meyarlar daxildir.

Səmərəlilik öyrənilərkən bir göstərici deyil, bu sadalanan bütün göstəricilər vahid halda aydınlaşdırılmalıdır. Ümumi götürdükdə səmərəli nəzarət operativ, resurslara, zamana qənaət edən, həmçinin müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşan nəzarətdir. Ən əsası koronavirus pandemiyası şəraitində nəzarət fəaliyyətinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün əvvəlki illər və pandemiya dönməsi müqayisə olunaraq nəticə çıxarılmalıdır. Nəzarət orqanlarının fəaliyyətin qiymətləndirilməsi ilk növbədə yoxlama tədbirləri və onların nəticələrinin statistik araşdırılmasından başlayır.

Sxem 2: Səmərəliliyi qiymətləndirmək üçün müxtəlif meyarları

$Mm = MPm / BVm$
 Mm-məhsuldarlıq
 MPm-müəyyən edilmiş
 pozuntuların məbləği
 BVm-büdcə vəsaitlərinin məbləği

Büdcə vəsaitlərinin məqsədsiz
 istifadə olunması
 $BVmi = Pm/P$
 Pm-büdcə vəsaitlərinin təyinatı üzrə
 istifadəedilməməsi ilə bağlı
 pozuntuların məbləği
 P-pozuntuların ümumi məbləği

Təsirlilik
 $Tm = q/Q$
 q-nəzarətin yekunları üzrə qərar və
 göstərişlər
 Q-nəzarətin yekunu üzrə qərarların
 sayı

İqtisadi səmərəliliyin
 qiymətləndirilməsi
 $İs = İe/Xmn$
 İe-nəzarət tədbirlərindən əldə
 olunan iqtisadi effekt
 Xmn-Nəzarət orqanlarının
 saxlanması üçün xərclənən xərclər

Dinamiklik
 $Dm = Nz/Gnorma$
 nəzarət tədbirlərinin keçirilməsinə
 sərf olunan zaman
 Gnorma-normativ və ya plan
 göstəricisi

Büdcə vəsaitlərinin qeyri-səmərəli
 istifadə olunması
 $BVqs = Pm/P$
 Pm-büdcə vəsaitlərinin qeyri-
 səmərəli istifadəsi üzrə pozuntuların
 məbləği
 P-pozuntuların ümumi məbləği

Mənbə: <https://www.irs.gov/newsroom/tax-day-now-july-15-treasury-irs-extend-filing-deadline-and-federal-tax-payments-regardless-of-amount>

Nəzarət orqanlarının fəaliyyətin qiymətləndirilməsi ilk növbədə yoxlama tədbirləri və onların nəticələrinin statistik araşdırılmasından başlayır.

Virusun yayılmasının yaratdığı global iqtisadi problemlər Azərbaycan iqtisadiyyatına əsasən neft bazarındakı qeyri-sabitlik vasitəsilə təsir edir. Neftin qiymətinin sürətlə aşağı düşməsi virusun yayılması ilə birbaşa bağlı olmasa da, virusun yayılmasının neft qiymətlərinə azaldıcı təsiri OPEC+ ölkələrinin razılıq müddətini uzatmasına mane olub. Neft bazarında mövcud vəziyyət uzun sürməyəcək siyasi mübarizənin nəticəsidir. Çünki qiymətlərin indiki səviyyəsi mübarizə aparən tərəflərin heç biri üçün sərfəli deyil. Ona görə də bu ölkələrin qısa müddətdə razılığa gələcəyini gözləmək olar. Bununla belə, razılaşma əldə olunsa belə, neftin qiyməti əvvəlki səviyyəyə qalxmayacaq. Koronavirusun yaratdığı iqtisadi problemlər neft qiymətlərini aşağı tutmaqla yanaşı, global tələbi uzun

müddət aşağı saxlayacaq. Ona görə də qısa müddətdə Azərbaycanın neft gəlirlərinin aşağı olacağını deyə bilərik. Ortamüddətli perspektivdə neftin qiymətinin artsa belə, 35-40 dolları keçməyəcəyini ehtimal etmək olar.

Koronavirusla mübarizə Azərbaycanda büdcə xərclərinin artmasına səbəb olub. Koronavirusun yayılması ilə əlaqədar tətbiq olunan karantin rejimi nəticəsində bir çox təsərrüfat subyektləri fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qalıb. Bu, müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin, xüsusən də sahibkarların itkilərinə səbəb olub. Bu halda iqtisadiyyata dəymiş ziyanın aradan qaldırılması üçün dövlət büdcəsindən 1 milyard manat vəsait ayrılıb. Bu, 2020-ci ilin büdcə kəsirini artıracaq. Bu, dövlət xərclərini artırdığı üçün müsbət hal olmasa da, Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatları ona formalaşacaq yükü qarşılamağa imkan verir.

2021-2022-ci illər üçün dövlət büdcəsinin bu il istifadəsi 18 milyard 495 milyon manat proqnozlaşdırılır. Bu, 2018-ci ildə deyil, 2 milyard manat və ya 12 faizdir. Bu il dövlət maliyyə planı istehlakının illik ÜDM-də xüsusi çəkisi 28 faiz təşkil edir.

2019-cu il üçün dövlət maliyyə planı üçün təxminlərin əvvəlki ilin əlamətləri ilə oxşar tədqiqi bizə müşayiət olunan nümunələri araşdırmaq imkanı verir: Maliyyə planının istehlakında sosial vəziyyətdə olan istehlakların payı artacaq. 2018-ci illə müqayisədə təhsil, sosial sığorta, mədəniyyət və sənətkarlıq sahələrində bütün istifadələrin dövlət xərclər planının tam istehlakdakı payı 9,8 faiz genişlənərək 33,0 faizə yüksəlmişdir.

Bu il iki dəfə ictimai nağd pulu azaltmaq seçimindən sonra əksər ailə mallarının xərclərindəki artımdan asılı olmayaraq, davam edən ilin maliyyə planında işin, annuitetlərin və sosial taksitlərin genişləndirilməsi üçün nəzərdə tutulan subsidiyaların nə qədər olması əhəmiyyətsizdir. 2019-cu ilin dövlət xərcləri planında əmək haqqı tarifləri üzrə istehlak 3523,6 milyon manat təşkil edir ki, bu da bir il öncəki göstəricidən 73,1 milyon manat və ya 3 faiz çoxdur. Utilitar rifah, mədəniyyət, ifadələr və idman sahələrində kompensasiyanın genişlənməsi heç bir şəkildə normal deyil.

Təhsil sahəsində ödənişlərin 70,6 milyon manat artacağı proqnozlaşdırılır ki, bu da bir il əvvəlkindən 6,5 faiz çoxdur. 2019-cu ildə annuitetlərin və sosial güzəştlərin ödənilməsi üçün 1827,1 milyon manat ayrılacaq. Azərbaycan hökuməti 2019-cu il üçün normal illik genişlənməni 4,3 faiz səviyyəsində hesablasa da, maliyyə xərclərinin normal genişlənməsi güc verir.

Bu il siyasət idarəçiliyi, məhkəmə, prokurorluq və qanuni icra hakimiyyəti ilə ayaqlaşma xərcləri 23,3 faiz artacaq. 2019-cu ildə yuxarı və mərkəzi orqanların dəstəyi ilə 569,6 milyon manat vəsaitin yanması nəzərdə tutulur. Bu, ötən dövrlə müqayisədə 24,8 milyon manat və ya 4,3 faiz çoxdur. Bundan başqa, bu il qanuni icra və məhkəmə fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə 1 milyard 208 milyon manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulur ki, bu da 2020-ci ildə deyil, 19 milyon manat və ya 1,5 faizdir.

Bir qayda olaraq, 2019-cu ildə siyasətin idarə edilməsinə, məhkəmənin şəxsi kapitalına 1 milyard 778 milyon manat xərclənəcək ki, bu da ötən dövrlə müqayisədə 6,1 milyon manat və ya 0,3 faiz çoxdur. Büdcənin müxtəlif sahələri üzrə istehlaklar arasında kəskin ziddiyyətlər var.

Nəticə etibarlı ilə, maraqlıdır ki, təxminən 2005-ci ildən başlayaraq dövlət maliyyə planı istehlaklarının azalacağı proqnozlaşdırılır. Mütləq istehlaklarda azalma 11,9 faiz civarında olsa da, azalmaların ölçüsü bir şeydən digərinə dəyişdi. Bir neçə istisna ilə, dövlət maliyyə planı istehlakının bütün əhəmiyyətli sahələrində azalma oldu. Dövlət öhdəliklərinin tənzimlənməsi xərclərinin iki dəfədən çox olması nəzərdə tutulur. 2019-cu ildə öhdəliklərin ödənilməsi üçün 1 784,1 milyon manat vəsaitin ayrılması proqnozlaşdırılır. Bu, 998,9 milyon manat və ya iki dəfə çoxdur. Belə ki, dövlət öhdəliyinin bütün maliyyə planı istifadələrində payı əvvəlki dövrlə müqayisədə 5,9 faiz artaraq 3,7 faizdən 9,6 faizə yüksəlib. Maraqlıdır ki, muxtariyyətdən bəri bu qədər pul dövlət öhdəliyini ödəmək üçün maliyyə planından təyin olunur. Dövlət öhdəliyi istehlaklarının əsas hissəsini və ya 82,5 faizini qeyri-məşğul öhdəliklər, qalan hissəsini isə yerli öhdəliklər təşkil edəcək. 2020-ci il üçün dövlət xərcləri planında dövlət öhdəliyinin inzibatçılığında istifadə gəlirlərin 10,5 faizini, istehlakların isə 9,7 faizini təşkil edir. Bu o deməkdir ki, bu məsrəflərin

gəlirlər və istehlaklar üçün payı sürətlə dünya praktikasında icazə verilən həddə doğru irəliləyir (10%). Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2019-cu ilin maliyyə planı konyunkturasında dövlət öhdəliyinin inzibatçılığının maliyyə planı istehlakında payı 3,7 faiz təşkil edib. Manatın məzənnəsinin daha da aşağı salınması həm də tanış olmayan öhdəliyin əsaslı təmiri xərclərini artıracaq. Dövlət öhdəliyi və öhdəlikləri üzrə dövlət maliyyə planının istehlakının belə kəskin genişlənməsi xaricə çıxmaqla bağlı metodun sürətli inkişafı ilə əlaqədardır. Məsələn, 2019-cu ildə Azərbaycanın naməlum öhdəliyinin həcmnin 3,4 milyard manat olduğunu nəzərə alsaq, təxminən 6 ildə bu aktivlər nə qədər 3,5 milyard ABŞ dolları və ya 100% artaraq 6,9 milyard manata çatıb. 2020-ci ildə 334,3 milyon manat naməlum öhdəlik üzrə faiz taksitlərinə, 1139,7 milyon manat əsas kreditlərə xərclənmişdir.

Hazırda ölkə iqtisadiyyatına neft pullarının axınının kəskin şəkildə azaldığı bir vaxtda hökumətə külli miqdarda borcların büdcə hesabına ödənilməsi ciddi narahatlığa çevrilə bilər. Dünya iqtisadiyyatında böhran meyillərinin səngiməməsi, bu səbəbdən beynəlxalq neft birjalarında “qara qızıl”ın qiymətinin hər gün aşağı düşməsi ölkəni xarici borclarının vaxtında qaytarılması problemi yarada bilər. Dövlət siyasətində prioritet elan edilməsinə baxmayaraq, cari ilin büdcəsində elm sahəsinə ayrılan xərclər 15,2 milyon manat (10,1 faiz), ali təhsilə ayrılan xərclər 42,2 milyon manat (14,5 faiz) azaldılmışdır.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2019 – cu ildə elmin inkişafına dövlət büdcəsindən 150,4 milyon manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulurdusa, 2020-ci ildə elmə ayrılan xərclər bütün büdcə xərclərinin cəmi 0,7 faizini təşkil edəcək. İqtisadi inkişafın stimullaşdırılması hökumətin prioritetləri sırasında az da olsa, bu istiqamətdə xərclər artırılıb. Belə ki, iqtisadi fəaliyyətin funksional bölməsi üzrə xərclər ötən illə müqayisədə 14,8 milyon manat və ya 4,1 faiz artaraq 360 milyon manat səviyyəsində proqnozlaşdırılır. Bu il yerli büdcələrə maliyyə yardımını ötən ilin səviyyəsində proqnozlaşdırılır. 2020-ci ildə dövlət büdcəsindən yerli büdcələrə 5,2 milyon manat vəsait yönəldilmişdir.

Təsərrüfat və kommersiya fəaliyyəti 51,7% bələdiyyələrin özlərinin maliyyə imkanları son dərəcə məhduddur, yerli sosial-iqtisadi problemlərin səmərəli həlli

baxımından bələdiyyələrin maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün mərkəzi büdcədən daha çox vəsait ayrılmasına ehtiyac var. İnvestisiya xərclərinin büdcə xərclərində xüsusi çəkisi 16,2 faiz müəyyən edilmişdir.

Belə ki, 2019-cu ildə dövlət büdcəsinin ümumi xərclərində kapital qoyuluşlarının xüsusi çəkisi əvvəlki dövrlə müqayisədə 53,4 faiz azalaraq, qeyd olunduğu kimi 16,2 faizə bərabər olacaqdır. Cari ildə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə 2020-ci ilin proqnozu ilə müqayisədə dövlət büdcəsindən 3 milyard 930 milyon manat və ya 56,7 faiz az vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulub. Bu xərclərin mütləq ifadədə cəmi 3 milyard manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 3: Hesablama Palatası tərəfindən həyata keçirilən auditlər üzrə müəyyənləşdirilmiş pozuntuların təsnifat qrupları üzrə sayı və ümumi cəmdə xüsusi çəkisi

Pozulma hallarının bağlı olduğu təsnifatlar	Pozulma hallarının ümumi məbləğdə xüsusi çəkisi(%)	Pozulma hallarının ümumi sayı
Büdcə qanunvericiliyinin pozulması	56.6	199
Əsaslı qoyuluşlar üzrə pozulmalar	22.8	82
Dövlət əmlakı ilə bağlı pozulmalar	0.2	20
Dövlət satınalmaları ilə bağlı pozulmalar	7.6	101
Vergi və gömrük qanunvericiliyi ilə bağlı pozulmalar	11.8	34
Sosial təminat və sosial müdafiə ilə bağlı pozulmalar	1.0	16
CƏMİ	100%	452

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf, 01.01.2022

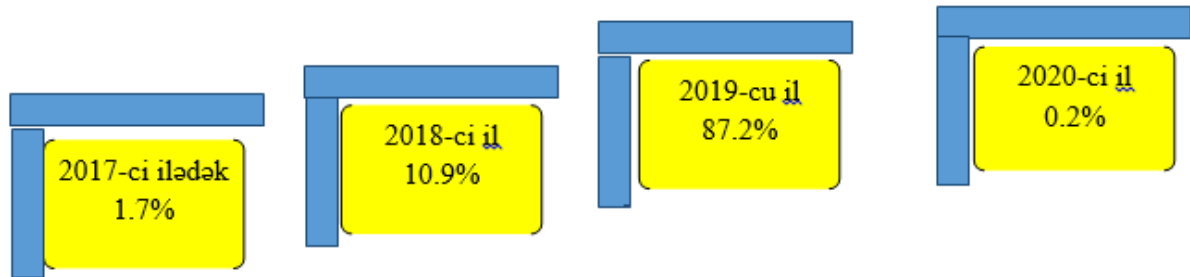
Hesablama Palatası tərəfindən həyata keçirilən, əsas nəzarət forması olan audit tədbirləri maliyyə, səmərəlilik və uyğunluq auditləri formasında həyata keçirilir. 2020-ci ildə tam olaraq 34 audit tədbiri, 3 monitoring və analitik fəaliyyətin yoxlanmasına aid olan 4 təhlil həyata keçirilmişdir. “COVID-19” pandemiyasının iqtisadiyyatın və maliyyənin bütün sahələrinə təsir etməsinə baxmayaraq, 2020-ci ildə də maliyyə nəzarəti tədbirlərinin dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət

fondlarının gəlir və xərclərini tam əhatə etməsi üçün görülən tədbirlər davam etdirilmişdir.

2020-ci ildə həyata keçirilmiş audit tədbirləri ümumilikdə 9279.1 milyon manat vəsaiti əhatə etmişdir ki, onun da çox hissəsi 2019-cu ilin payına düşür.

Hesablama Palatası tərəfindən həyata keçirilən 34 audit tədbiri üzrə 452 halda nöqsan müəyyən edimişdir.

Sxen 1: Hesabat ilində (2020) aparılmış auditin əhatə etdiyi dövlət vəsaitlərinin illər üzrə bölgüsü, faizlə

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf, 01.01.2022

Qrafikdən belə aydın olur ki, 2020-ci ildə yoxlanılan vəsaitlərin böyük bir qismi 2019- cu ilə aid olmuşdur.

Cədvəl 4: Hesablama Palatası tərəfindən 2019-2020-ci illər üzrə keçirilmiş nəzarət tədbirlərinin nəticələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi(min manatla)

Həyata keçirilmiş tədbirlərin nəticələri	2019-cu il üzrə	2020-ci il üzrə	Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi (artım manatla)
1.Dövlət büdcəsinə bərpa edilmiş vəsaitlər	19639,2	50808.5	31169.30
2.Dövlət müəssisələrinin hesabına bərpa edilmiş vəsaitlər	335,4	1541.4	1206
3.DSMF-ə bərpa	1333,7	497.0	-

Mənbə: https://sai.gov.az/files/Hesabat2020_FINAL_son.pdf, 01.01.2022

2020-ci ildə aşkar edilmiş ümumi pozuntuların cəmi 130.3 milyon manatdır. Bərpası müəyyən edilən məbləğ 55.2 milyon manatdır ki, bu məbləğin 51.9 milyon manatı tam bərpa edilmiş, 3.3 milyon manatı isə bərpası gözlənilir. Bu məbləğin bir hissəsi əsassız ödənilmiş əmək haqqı, müavinət və digər ödənişlərə bağlı olduğuna

görə onların bərpa edilməsi bir qədər zaman tələb edir. 75.1 milyon manatın isə bərpası müəyyən edilməmişdir. Bu pozuntuların bərpası üçün 16.4 milyon manatı əhatə edən pozuntular hüquq-mühafizə orqanlarına təqdim edilmişdir. Qalan vəsaitin isə bərpası isə mümkün olmamışdır.

Hesablama Palatası tərəfindən həyata keçirilmiş audit tədbirlərinə uyğun olaraq 2019 və 2020-ci illəri müqayisə etsək görürük ki, dövlət büdcəsinə bərpa edilmiş vəsaitlər 2020-ci ildə 31169.30 min manat və ya 258.71% artmış, dövlət müəssisələrinin hesabına bərpa edilmiş vəsaitlər isə 1206 min manat və ya 459.57% artmışdır. Bu müsbət istiqamət göstərir ki pandemiya dönəmi olmasına baxmayaraq Hesablama Palatası nəzarət tədbirlərinin səmərəliliyini artırmışdır. Hesablama Palatası, əvvəlki illərdə də olduğu kimi, dövlət vəsaitlərinin qanunauyğun, səmərəli, qənaətli və nəticəli istifadəsində çox mühüm rol oynayır. Ümümlikdə Hesablama Palatası son illərdə yoxlamaların nəticəsi olaraq 52846,9 min manat dövlət vəsaitinin bərpa edildiyini, həmin vəsaitin 50808,5 min manatının dövlət büdcəsinə, 497,0 min manatının DSMF-in büdcəsinə və 1541,4 min manatının dövlət müəssisələrinin hesabına bərpa olunduğunu hesabatlarında qeyd etmişdir. Vəsaitlərin bərpa olunmasından əlavə baş verən pozuntular və qanunsuzluqlar barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasına, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə və s. kimi səlahiyyətli orqanlara müvafiq məlumatlar verilmişdir.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanlardan biri də Dövlət Gömrük Komitəsidir. Belə ki Komitənin əsas vəzifəsi Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq mal və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikası sərhəddindən keçirilməsi qaydalarını müəyyən edir, gömrük yığımlarının vaxtında və düzgün toplanması, büdcəyə daxil edilməsi prosesini təşkil edir.

Belə ki 2020-2021- ci illərdə pandemiya ilə əlaqədar olaraq su və quru sərhədləri bağlandığına görə, ticarət əlaqələri xeyli zəifləmişdir. Son illərdə yığılan gömrük rüsumlarının məbləğlərinin aşağıdakı cədvəllərə nəzər yetirərək aydınlaşdırmağa çalışaq.

Cədvəl 5: 2019-cu ilin büdcə daxilolmaları (min manat)

Aylar	Gömrük rüsumu üzrə	Ədv üzrə	Aksizlər üzrə	Yol vergisi üzrə	Cəmi
Yanvar	76480.4	233048.7	16862.3	3254.3	329645.7
Fevral	72164.3	248642.9	12048.5	3176.9	336032.6
Mart	78669.9	218165.1	48162.3	3394.4	348391.7
Aprel	87485.8	267921.3	18990.6	3391.2	377788.9
May	89138.3	22873	20141.1	3625.3	341637.7
İyun	80019.1	227727.6	20593.7	3323.1	331663.5
İyul	112970.2	269036.9	25648.7	5738.6	413394.4
Avqust	96723.9	272301.7	22254.2	35217	394801.5
Sentyabr	104870.17	251628.45	16789.38	3471.34	376759.34
Oktyabr	110802.4	264860.5	15830.5	3717.3	395210.7
Noyabr	89500.3	253020.5	13531.3	4962.3	361014.4
Dekabr	110653.7	268995.5	18780	3855.2	402284.4
Cəmi	1109478.47	2798222.15	249632.58	77126.94	4408624.84

Mənbə: <https://customs.gov.az/az/faydali/budce-daxilolmalari>, 01.01.2022

Cədvəl 6: 2020-ci ilin büdcə daxilolmaları (min manat) 39

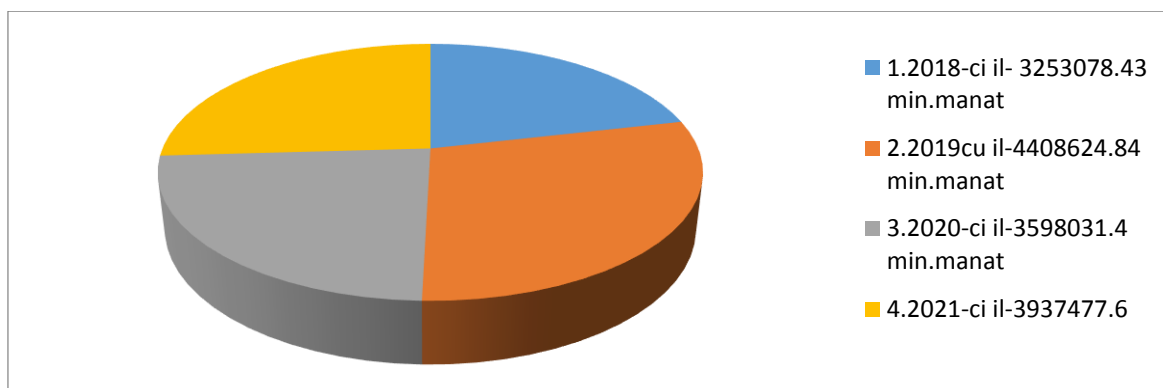
Aylar	Gömrük rüsumu üzrə	Ədv üzrə	Aksizlər üzrə	Yol vergisi üzrə	Cəmi:
Yanvar	84361.4	235905	9679.3	3755.6	33701.3
Fevral	86308.7	230080.3	9834.1	3381.9	329605
Mart	87137.8	225236.8	11852.1	3490.4	327717.1
Aprel	69674.7	272702.5	12475.8	2009.2	356862.2
May	71040.8	263451.6	10656.9	3073.1	348222.4
İyun	85916.4	222633.7	12175	2993.3	323718.4
Avqust	79115.2	192135.6	11417.7	2595	285263.5
Sentyabr	93331.1	199808.2	13440.8	3354.5	309934.6
Oktyabr	84684.9	214940.2	11929.4	2852.5	314407
Noyabr	87298.5	212747.9	12852.3	2975.4	315874.1
Dekabr	103613.2	230415	15881.7	3315.9	352275.8

Mənbə: <https://customs.gov.az/az/faydali/budce-daxilolmalari>, 01.01.2022

Cədvəllərdən belə aydın olur ki, 2019-cu ildə büdcəyə daxil olan vəsaitlərin cəmi 4408624.84 min manat olmuşdur. 2020-ci ildə isə bu məbləğ 3598031.4 min manatdır. Yəni 2020-ci ildə büdcəyə daxil olan vəsaitlər 810593.44 min manat azdır. Bu gömrük orqanının fəaliyyətinin səmərəsizliyi deyil də daha çox pandemiyanın ticari əlaqələrə vurduğu ziyan kimi qiymətləndirilir.

Aşağıdakı qrafikdə illər üzrə büdcə daxil olmalarının müqayisəsinə baxa bilərik.

Diagram 1: Büdcə daxil olmalarının müqayisəsi

Mənbə: <https://www.oilfund.az/storage/uploads/pceujft6ro.pdf>, 01.01.2022

COVID-19 pandemiyası və neftin qiymətinin kəskin şəkildə aşağı enməsi Azərbaycan iqtisadiyyatına güclü təsir göstərmişdir. Buna cavab olaraq, Azərbaycan postsovet İttifaqı ölkələri arasında ÜDM-in ən böyük payını ayırmaqla pandemiyanın mənfi iqtisadi təsirlərini azaltmağa çalışmışdır. Bu sənəd COVID-19 pandemiyasına qarşı iqtisadi və sosial cavabları təhlil etməyi, bu təhlilin düzgünlüyünü yoxlamağı, həmçinin neftin qiymətinin dəyişməsinin və pandemiyanın Azərbaycanın sosial-iqtisadi siyasət proyeksiyasına necə təsir göstərə biləcəyini özündə əks etdirir.

2020-ci ilin mart ayından etibarən Azərbaycan hökuməti səyahət və ictimai toplantıları, habelə biznes əməliyyatlarını məhdudlaşdıran xüsusi karantin rejimi tətbiq etmişdir. Bu məhdudiyyətlərə baxmayaraq, tədbirlər COVID-19 virusunun yayılmasının qarşısını ala bilməyib. Ölkəmiz COVID-19 hadisələrinin sayında kəskin artımın müşahidə olunduğu ölkələrdən biri olmuşdur. Covid-19 pandemiyası ilə bağlı ölkə ərazisində tətbiq olunan karantin müddəti Azərbaycan cəmiyyətinə əhəmiyyətli iqtisadi təsir göstərmiş və işsizliyin artması və ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına gətirib çıxartmışdır. İqtisadi itkilərin gündəlik məbləğinin 120-150 milyon manata (71-88 milyon ABŞ dolları) çatması ilə Azərbaycanın 2020-ci ilin qalan hissəsi üçün iqtisadi proqnozu getdikcə daha qaranlıq görünür.

Böhranın ölkəyə vurduğu mənfi iqtisadi və sosial təsirə qarşı çıxmaq üçün hökumət işsizlərə (2019-cu ildə 5,5%) və kiçik və orta biznesə böyük dəstək göstərmiş, banklara dövlət zəmanətləri verilmişdir. Həmçinin depozitlər və 2,5 milyard manat (1,47 milyard ABŞ dolları) dəyərində xilas paketi yaradılmışdır. Paketə vergilərin azaldılmasından tutmuş, bizneslərə yardımların göstərilməsi və endirimlər daxildir. Həmçinin paketə işsizlər üçün maliyyə yardımı (təxminən 600.000 sakin ayda 190 AZN-dən faydalana bilər) və bizneslərə vergilərin azaldılması, yeni kredit subsidiyaları və təxmini 80 manat dəyərində maliyyə dəstəyi proqramını nəzərdə tutan sosial təminat proqramı da daxildir. Bundan əlavə Pandemiyanın mənfi təsirinə məruz qalan sektorlarda çalışan 300 min fərdi (mikro) sahibklərə milyon manat (47 milyon ABŞ dolları) vəsait ayrılmışdır.

2020-ci ilin iyun ayından etibarən COVID-19 pandemiyasının təsirinə məruz qalan bizneslərə güzəştləri nəzərdə tutan dəyişikliklər Vergi Məcəlləsində öz əksinin tapmışdır. Dəyişikliklər də turizm, sərnişin avtomobil daşımaları və mədəniyyət obyektləri də daxil olmaqla seçilmiş sahələrin torpaq və əmlak vergisindən bir il müddətinə azad edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Gəlir vergisi ödəyiciləri üçün də 75% güzəşt nəzərdə tutulmuşdur. Dəyişikliyə əsasən ərzaq və tibbi təhlükəsizlik malları Əlavə Dəyər Vergisindən (ƏDV) azad edilmişdir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Strateji Hazırlıq və Cavab Proqramı çərçivəsində Azərbaycan hökuməti COVID-19 fonduna 5 milyon ABŞ dolları ayırmışdır. Həmçinin Azərbaycan Türkiyə və Çindən də tibbi heyət və ləvazimat şəklində tibbi yardım alıb (<https://ge.boell.org/en/2020/09/15/socioeconomic-impact-covid-19-and-oil-price-fluctuations-azerbaijan>)

2021-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri normadan 25 milyard 427 milyon manata nisbətən 3,8 faiz və ya 968,5 milyon manat çox icra edilərək 26 milyard 395,5 milyon manata çatdırılmışdır. Bu məbləğ 2020-ci ilin dövlət maliyyə planının gəlirləri ilə müqayisədə 1 milyard 713,8 milyon manat və ya 6,9 faiz çoxdur. 2021-ci ilin dövlət büdcəsində qeyri-neft sahəsi üzrə 12 milyard 859,2 milyon manat vəsait nəzərdə tutulub ki, bu da 1 milyard 208,2 milyon manat və ya 10,4 milyon manat təşkil edib. normal məbləğin faizi, 2 milyard 179,6 milyon manatı isə 2020. milyon

manat və ya 20,4 faiz çox olub (<https://www.oilfund.az/storage/uploads/pceujft6ro.pdf>, 01.01.2022).

Xərclər üzrə mütəxəssislər hesabına dövlət büdcəsinə 8 milyard 531,4 milyon manat vəsait köçürülüb ki, bu da konyuktura məbləğinə nisbətən 1 milyard 281,4 milyon manat və ya 17,7 faiz, 2020-ci illə müqayisədə isə 1 milyard 144,2 milyon manat və ya 15,5 faiz çoxdur.

Bundan başqa, dövlət maliyyə planına ənənələr üzrə mütəxəssislər tərəfindən 4 milyard 343 milyon manat vəsait daxil olub ki, bu da nəzərdə tutulandan 443 milyon manat və ya 11,4 faiz, 2020-ci illə müqayisədə isə 404,8 milyon manat və ya 10,3 faiz çoxdur.

AR Dövlət Neft Fondunun dövlət büdcəsinə 12 milyard 200 milyon manat köçürməyi nəzərdə tutmasından asılı olmayaraq, 11 milyard 350 milyon manat vəsait əldə edilmişdir. Elan ilində xərc və gömrük ekspertləri vasitəsilə dövlət xərcləmə planına daxilolmaların müsbət elementləri və istehlakın il bitənə qədərki normal nəticələrini nəzərə alaraq, Dövlət Neft Fondundan köçürüləcək məbləğin dəqiq deyil, 850 milyon manat və ya 7%-nin istifadəsinə icazə verilmişdir. Dövlət əmlakının icarəyə verilməsindən dövlət xərcləri planına 16,2 milyon manat vəsait daxil olub ki, bu da normal məbləğin 5,2 milyon manatı və ya 47,3 faizini, 2020-ci illə müqayisədə isə 5,9 milyon manat və ya 57 manat təşkil edib. , 3 faizdən çox. Bundan əlavə, dövlət maliyyə planından dəstəklənən birliklərin ödənişli administrasiyalarından dövlət büdcəsi üçün ehtiyatlar yadda qaldı. Bu aktivlər 612,9 milyon manat artıb ki, bu da 2020-ci ildə dövlət xərclər planından dəstəklənən birliklərin ödənişli administrasiyalarından alınmış aktivlərdən 16,8 milyon manat və ya 2,8 faiz çoxdur. Üstəlik, dövlət büdcəsinə Dövlət Borcu və Zəmanət Öhdəlikləri üzrə Zəmanət Fondundan 880 milyon manat, AR Mərkəzi Bankından isə 250 milyon manat vəsait daxil olub.

Dövlət maliyyə planına müxtəlif daxilolmalar 412 milyon manat təşkil edib ki, bu da smetadan 176 milyon manat və ya 74,6 faiz çoxdur. 2021-ci ilin oktyabr-dekabr ayları üzrə dövlət maliyyə planının gəlirləri 8 milyard 523,9 milyon manat artıb (<https://www.oilfund.az/storage/uploads/pceujft6ro.pdf>, 01.01.2022).

2021-ci ildə dövlət maliyyə planından istifadə 96 faiz və ya 27 milyard 412,5 milyon manat təşkil edib ki, bu da 2020-ci illə müqayisədə 996,2 milyon manat və ya 3,8 faiz çoxdur. 2021-ci ildə cari istifadələrə (2020-ci ilə nisbətən 68,6 milyon manat və ya 0,4 faiz), kapital istehlakına 8 milyard 625,4 milyon manat (2020-ci ildəkindən 592,2 milyon manat və ya 7,4 faiz çox), 2 milyard 198,8 milyon manat (472,6 milyon manat) və ya 2020-ci ilə nisbətən 27,4 faiz çox) ictimai öhdəlik və öhdəliklərin köməyi ilə bağlı istifadələrə uyğunlaşdırılmışdır.

10 milyard 297,1 milyon manat güzəştli məqsədlərə (ödəniz aktivləri, annuitet və sosial güzəştlər, reseptlər və ərzaq) paylanıb ki, bu da 2020-ci illə müqayisədə 642,9 milyon manat və ya 6,7 faiz çoxdur.

Ötən ilin oktyabr-dekabr aylarında dövlət maliyyə planından istifadə 9 milyard 700,4 milyon manat təşkil edib. 2021-ci il üçün dövlət xərcləri planının kəsiri 3 milyard 116 milyon manat proqnozlaşdırılsa da, real kəsir 1 milyard 17 milyon manat təşkil edir ki, bu da proqnozlaşdırılan məbləğlə dəqiq deyil, 2 milyard 99 milyon manat və ya 67,4 faizdir. Büdcənin kəsirinin ÜDM-ə nisbəti 1,1 faiz (konyuktura qədər deyil, 2,7 faiz) təşkil etmişdir. Eyni zamanda, büdcənin çatışmazlığı qeyd olunan müəssisələr üzrə xaricdən alınan avanslar (346,6 milyon manat), yerli və qeyri-məhdud vəsaitlər (557,7 milyon manat) və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə olunan aktivlər (112,7 milyon manat) hesabına təmin edilib (<https://www.oilfund.az/storage/uploads/pceujft6ro.pdf>, 01.01.2022).

2021-ci ildə dövlət maliyyə planı üzrə daxilolmalar 33 milyard 902,9 milyon manat artaraq normal məbləğlə müqayisədə 10 milyard 74,8 milyon manat və ya 42,3 faiz, 2020-ci illə müqayisədə isə 9 milyard 437,7 milyon manat və ya potensial olaraq 38,6 faiz çox olub. 2021-ci ildə dövlət büdcəsi üzrə istehlak 29 milyard 980,6 milyon manat təşkil edib ki, bu da 2020-ci ildə istifadə olunan büdcədən 820,5 milyon manat və ya 2,8 faiz çoxdur. Dövlət maliyyə planında 7 milyard 335,3 milyon kəsir proqnozlaşdırılsa da, manat, il başa çatana kimi, müvafiq olaraq, 3 milyard 922,3 milyon manatlıq maliyyə planı artıqlaması ilə başa çatıb (https://azertag.az/xeber/Maliyye_Nazirliyi_oten_il_uzre_dovlet_ve_icmal_budcenin_icrasina_dair_melumat_achiqalayib-1981548).

2020 və 2021-ci illərdə toplanan vəsaitlər bir qədər azalmışdır. 25 may 1991-ci ildə “AR iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında” qanuna əsasən “bank sistemi və pul tədavülü” haqqında qanun layihəsi qəbul edilmiş, bununla da Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının (daha sonradan Mərkəzi Bank adlandırılmışdır) səlahiyyətləri və statusu təsdiqlənmişdir. Mərkəzi Bank Azərbaycan Respublikasında bank nəzarətini, eləcə də pul emisiyasını həyata keçirən ali orqandır. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən maliyyə nəzarətində Mərkəzi Bank müstəsna rol oynayır.

Mərkəzi Bank karantin rejimi ilə əlaqədar olaraq, pandemiya zərər çəkmiş sahibkarlara kömək məqsədilə bir sıra qərarlar qəbul etmişdir. Belə ki bu qərara əsasən fiziki şəxslərin, sahibkarların kredit yükünü yüngülləşdirmək, kredit resurslarına çıxış imkanlarının artırılması, sığorta xidmətlərinin fəaliyyətinin genişləndirilməsinin təmin edilməsi kimi istiqamətlər daxildir. Həmçinin kredit təşkilatlarına 30 sentyabr 2020 tarixinə kimi borcların, cərimələrin hesablanmaması məsləhət olunmuşdur. Pandemiya dövründə Mərkəzi Bankın təşəbbüsü ilə 1.3 milyard məbləğində kreditin və ya onun ödənilməsi şərtlərinin dəyişdirilməsi üçün müraciətlər daxil olmuş, bu müraciətlərin böyük hissəsinə baxılmışdır.

Pandemiyanın yaratdığı çətinliklərə baxmayaraq 2020-ci ildə sığorta yığımları və ödənişləri artmış, sığorta sahəsinin inkişafı üçün müsbət meyl yaranmışdır. 2019-cu ilin oktyabr, noyabr, dekabr aylarında sığorta haqqları və sığorta ödənişlərinin ümumi məbləği 2.646.484 min manat olmuşdur. 2020-ci ildə isə bu məbləğ 3.231.840 min manatdır. Yəni 2020-ci ildə yaradılan müsbət şəraitlə əlaqədar olaraq bu məbləğ 585.356 min manat artıq olmuşdur.

Azərbaycanda pandemiya dövründə, eləcə də digər dövrlərdə də dövlət maliyyə nəzarəti sahəsində əsas hədəflərdən biri idxal məhsullarının yerli istehsal məhsulları ilə əvəz edilməsi, sənayeləşmənin təkmilləşdirilməsinə görə faydalı vergi nəzarəti tədbirlərinin icra edilməsidir. Bu məsələdə təkcə vergi nəzarəti deyil də, digər dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarında iştirak etməlidir. Mütəmadi şəkildə icra edilən təhlillər Azərbaycanın hansı məhsullarının idxalı ilə bağlılığının mövcud olmasını və həmin məhsulların ölkəmizdə istehsalının həcmünün artırılması istiqamətində nə

kimi iqtisadi təşviq vasitələrinə ehtiyac duyulduğunu müəyyən edir. Bu tənzimləmə vasitələrindən birinin vergi təşviqləri olması ilə bağlı olaraq, qarşıdakı müddətdə yerli istehsalın təşviq edilməsi ilə bağlı vergi nizamlamaları icra ediləcəkdir.

Maliyyə və kapital bazarlarının təkmilləşdirilməsinin vergi yolu ilə tənzimlənməsi və təşviq edilməsi də planlaşdırılır. Maliyyə və kapital bazarları inkişaf etdiyi qədər real sahənin inkişafına da dəstək verə bilər. Bu səbəbdən ölkəmizdə müasir maliyyə vasitələrinin inkişafı istiqamətində vergi təşviqlərinin, vergi nəzarətinin yenidənqurmalarının verilməsi də planlaşdırılır.

İşğaldan azad edilən yerlərdə, həm də iqlim vəziyyəti nəzərə alınmaqla ölkəmizin turizm potensialı olan ərazilərində turizmin inkişafı, bu yerlərin bərpası üçün bu sahənin sabit xərclərinin minimum endirilməsi, bu xərclərin üzərində dövlət nəzarətinin ciddiləşdirilməsi, ayrılan vəsaitlərin həmin ərazilərdə həqiqətən də təyinatı üzrə istifadəsi üzərində nəzarət də dövlət tərəfindən həyata keçirilən dövlət maliyyə nəzarətində yeni bir istiqamət olacaqdır.

Hər il vergi qanunvericiliyində və vergi inzibatçılığında həyata keçirilən bütün islahatlarda şəffaflaşmanın təmin edilməsi və haqsız rəqabəti aradan qaldırmaq məqsədi daşıyan yenidən qurmalar aparılır ki, burada əsas hədəf “kölgə iqtisadiyyatı” nın azaldılması, qanunsuz sahibkarlıqla mübarizənin genişləndirilməsidir. Maliyyə nəzarəti sahəsində edilən yenidən qurmaların demək olar ki, aparıcı istiqaməti “kölgə iqtisadiyyatı” nın ləğv ilə əlaqəli görülən işlərdir. “Kölgə iqtisadiyyatı”na qarşı mübarizə bir ildə həyata keçirilən və qısa müddətdə yekunlaşan bir proses deyildir.

Günümüzdə mikro və kiçik sahibkarlıq sektorunda vergidən yayınma bir sıra hallarda qəsdən deyil, qanunları lazımi səviyyədə bilməmək ilə əlaqəlidir. Bu səbəbdən, mikro sahibkar və kiçik sahibkarların vergi öhdəliklərini sadə mobil əlavələr vasitəsilə icra olunması üçün bəzi işlər aparılmaqdadır. Düşünülür ki, yaxın gələcəkdə bu sahədə də təzə təşəbbüslərin reallaşması da müşahidə olunacaqdır.

2.3. Dünya təcrübəsində maliyyə nəzarətinin təşkili və müasir reallıqlar

2019-cu ilin son rübündə ortaya çıxan COVID-19 virusu sürətlə bütün dünyaya yayıldı və insan sağlamlığını təhdid edən təhlükəli pandemiya çevrildi (Klein & Wasserman, 12 mart 2020-ci il). Virusun insan həyatına mənfi təsiri təkcə bioloji problemlərlə məhdudlaşmırdı.

Sosial həyatda yaranan qeyri-müəyyənliklərin iqtisadi əksi qlobal iqtisadiyyatı bəşər tarixinin ən böyük böhranlarından birinin astanasına gətirib. Pandemiya nəticəsində yaranan qeyri-müəyyənliklərin qlobal, yerli iqtisadiyyata vurduğu zərərin təxminlərini nəzərə alsaq, yaxın gələcək üçün müsbət gözləntilərin olması real deyil.

Bəzi iqtisadçılar dünyanın 1929-cu il Böyük Depressiyasından sonra ən böyük böhran təhlükəsi ilə üz-üzə qaldığını iddia etsə də, daha optimistlər, xüsusilə mənfi makro göstəricilər baxımından 2008-ci il qlobal maliyyə böhranı ilə müqayisədə daha yumşaq tənəzzül, böhran proqnozlaşdırırlar.

Pandemiya əlaqədar olaraq ünya reallıqlarına nəzər yetirməzdən öncə müxtəlif dünya dövlətlərində maliyyə nəzarətinin formaları, nəzarəti həyata keçirən əsas orqanlarla tanış olaq.

Dünya dövlətlərinin bəzilərində maliyyə nəzarətini ayrı-ayrı vəzifəli şəxslər, bəzilərdə hesablama məhkəmələri, hesablama orqanları həyata keçirirlər. Demokratik dövlətlərin əksəriyyətində qanunverici hakimiyyətə paralel olaraq kənar dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanlar mövcuddur. Bu orqanların əsas vəzifəsi dövlət büdcəsinin icrasına kənar dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirməkdir. Bu orqanlar həm dövlətin, həm də cəmiyyətin inkişafında çox mühüm rol oynayırlar

Yuxarıdakı bütün orqanların yaranma tarixləri, ümumi funksiyaları arasında müəyyən fərqlər olsa da hamısının əsas məqsədi dövlət büdcəsinin, dövlətin vəsaitlərinin düzgün istifadəsinə nəzarətdir. Bu orqanların əsas ortağ cəhəti həm də onların müstəqil olmasıdır. Bu orqanlar digər dövlət orqanına tabe olmur, kənar dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirərkən nəzarətin formalarını, müddətini, nəzarətin keçiriləcəyi orqanları müstəqil şəkildə müəyyənləşdirirlər.

Cədvəl 7: Dünya dövlətlərində kənar dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanlar

Dövlətin adı	Nəzarəti həyata keçirən orqanın adı
Rusiya	Rusiya Federasiyası Hesablama Palatası
ABŞ	ABŞ Konqresi Baş Nəzarət İdarəsi
Böyük Britaniya	Milli Nəzarət-Təftiş İdarəsi
Fransa	Hesablama Məhkəməsi
Kanada	Baş Təftiş İdarəsi
İsveç	Milli Təftiş Bürosu
Polşa	Ali Nəzarət Palatası
Yaponiya	Nəzarət-Təftiş İdarəsi
Hindistan	Parlamentin dövlət hesabatları və büdcə təxsisatları komitələri
Braziliya	Federal Hesablama Məhkəməsi
ÇXR	Dövlət Şurası yanında Nəzarət Nazirliyi
Çexiya	Ali Nəzarət Xidməti

Mənbə: Yalcin A.Z., 2020: s.102

Kənar dövlət maliyyə nəzarətindən əlavə ümumilikdə dövlət səviyyəsində nəzarət bir neçə səviyyədə həyata keçirilir. Məsələn Rusiya Federasiyasında dövlət maliyyə nəzarətini Rusiya Federasiyasının Maliyyə Nazirliyi, Rusiya Federasiyası Prezidentinin Nəzarət İdarəsi, Federal Xəzəndarlıq Bürosu, həmçinin İdarə daxili nəzarət orqanları həyata keçirirlər.

Çin Xalq Respublikasında kənar dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən Nəzarət Təftiş İdarəsinin dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən bütün digər orqanlarda nümayəndələri mövcuddur. Onların belə qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində nəzarəti daha da gücləndirmək mümkündür. Nəzərə alsaq ki, epidemiyanın başladığı ilk ölkə olan Çin üçün bu üsul xüsusilə önəmlidir. Çinin maliyyə sistemi dağıdıcı koronavirusun (Covid-19) yayılmasından ciddi şəkildə təsirlənir. Çinin istehsal və xidmət sektorları fevral ayında azalmış, lakin avtomobil satışları yanvar və fevral aylarında rekord 80%, Çin ixracı isə 17,2% azalmışdır. Rəsmi məlumatlar, qeyri-rəsmi barometrlərin göstərdiyi kimi Çin iqtisadi fəaliyyətində geniş miqyaslı yavaşlama olduğunu təsdiqləyir və Çinin iqtisadi bərpası çətin olacaqdır, çünki virusun öz sərhədləri daxilində yayılmasının öhdəsindən gəlməyə çalışarkən digər ölkələrdən tələb azalmağa davam edir (Taymaz E. 2020).

Dövlət tərəfində maliyyə nəzarətini gücləndirmək, eləcə də pandemiya zamanı dövlətin yardımlarını artırmaq məqsədilə faiz dərəcələrinin aşağı salınması ilə yanaşı, vergi endirimlərinin tətbiqi və ya vergi yığımının gecikdirilməsi

iqtisadiyyata kömək edəcək tədbirlərdəndir. Bu məqsədlə Almaniya, Yunanıstan, Fransa, İtaliya, Hollandiya, İspaniya, Böyük Britaniya, Avstraliya və ABŞ-da elan edilmiş və ya həyata keçirilən bəzi maliyyə tədbirləri aşağıda nəzərdən keçirilir.

Almaniyada dövlət maliyyə nəzarəti Federal Hesablama Palatası tərəfindən həyata keçirilir. Bu palata bütün federal müəssisələrə, sığorta şirkətlərinə, dövlət vəsaitlərini istifadə edən bütün müəssisələrə nəzarəti həyata keçirir. Digər Avropa ölkələri kimi Almaniya və onun maliyyə sistemi Covid-19-un bütün dünyaya yayılmasından ciddi şəkildə təsirlənmişdir. 23 mart 2020-ci ildə Almaniya hökuməti Almaniya iqtisadiyyatını müəssisələrin bağlanması nəticəsində yaranan əks reaksiyaya qarşı gücləndirmək və bir çox bazar sektorlarında tələbi sürətlə azaltmaq üçün Almaniya İqtisadi Bazarın Sabitləşdirilməsi Fondu Aktını (Wirtschaftsstabilisierungsfondsgesetz) qəbul etmişdir. Bu fond gəlir vergisi qanunundan azad olacaq (Andersen E.A., & Lindsnæs B. 2007).

Covid-19-dan birbaşa və ciddi şəkildə təsirlənən vergi ödəyiciləri üçün Almaniyada dövlət tərəfindən vergi nəzarəti ilə bağlı müəyyən yeni qərarlar verilmişdir:

- Vergi ilkin ödənişlərinin azaldılması; Vergi ilkin ödənişlərini etməkdə çətinlik çəkəcək vergi ödəyicilərini asanlaşdırmaq üçün və bu istiqamətdə Almaniya vergisini asanlaşdırmaq üçün göstərişlər verilərsə, vergi ödəyiciləri 31 dekabr tarixinədək gəlirlərini və korporativ vergi ilkin ödənişlərini və ticarət vergisini azaltmaq üçün müraciət edə bilərlər.

- Təxirə salınma və ya ödənişlər; Alman vergi orqanları vergi ödənişləri üçün ödəmə tarixinin 31 dekabr 2020-ci ilə qədər təxirə salınması üçün adi sərt tələbləri tətbiq etmir və belə təxirə salınmış ödənişlər faizlərdən imtinaya məruz qala bilər. Vergi ödəyicilərindən möhlət üçün niyə müraciət etdiklərini müəyyən etmələri tələb olunur, lakin vergi ödəyiciləri səbəb göstərmədikləri təqdirdə baş verə biləcək zərərləri sübut etməsələr belə, müraciətlər rədd edilməyəcək.

- İcra tədbirlərindən imtina və gecikdirilmiş ödəniş əlavə haqları: 31 dekabr 2020-ci ilə qədər vergilərin ödənilməməsinə görə heç bir icra tədbiri görülməyəcəkdir. 19 mart 2020-ci il tarixindən 31 dekabr 2020-ci il tarixinədək

gecikmiş ödəniş əlavə haqlarından imtina ediləcək. Almaniya vergi orqanları bu tədbirləri vergi ödəyiciləri üçün əlverişli şəraitdə həyata keçirəcəklərinə söz vermişdir. Bundan əlavə, Almaniya hökuməti tərəfindən vergi ilə bağlı əlavə likvidlik dəstəyinin təmin ediləcəyi gözlənilir.

Fransa

Fransa Hökuməti əsasən aşağıdakılardan ibarət bir sıra müstəsna tədbirlər elan etdi:

- Vergi ödəyicilərinin tələbi ilə birbaşa korporativ verginin ödənilməsi (heç bir xüsusi şərt yerinə yetirilmədən və vergi cərimələri ödənilmədən) üç ay müddətinə təxirə salınır (lakin fərdi gəlir vergisi, resurs, ƏDV kimi qeydiyyat vergiləri istisna olmaqla) və dolayısı vergilər nəzərdən keçirilməlidir). Artıq müvafiq vergiləri ödəmiş vergi ödəyiciləri rüblük möhlətdən yararlanmaq üçün vəsaitin geri qaytarılmasını tələb edə bilərlər;

- Birbaşa vergilərdən imtina yuxarıda təsvir edilən qeyd-şərtsiz təxirə salınma mexanizmi ilə aradan qaldırıla bilməyən sübut edilmiş maliyyə çətinlikləri yaşayan vergi ödəyiciləri üçün mümkündür.

Vergi yoxlamaları və vergilərin yığılması üçün məhdudiyyət müddəti və vergi yoxlamaları və vergi qərarları kontekstində vergi ödəyicilərinə və Fransa vergi orqanlarına tətbiq edilən müəyyən müddətlər Fransa vergi orqanları tərəfindən dayandırılmışdır.

1. Bununla belə, aydındır ki, vergi bəyannamələrinin təqdim edilməsi müddətləri bu tədbirlərdən təsirlənmir; vergi bəyannamələri normal qaydalarda müəyyən edilmiş müddətlərə uyğun təqdim edilməlidir. Xüsusilə, bu o deməkdir ki, maliyyə ili 31 dekabr 2019-cu ildə başa çatan şirkətlər korporativ vergi bəyannamələrini 2020-ci ilin may ayında təqdim etməlidirlər.

İtaliya

İtaliyada vergi ödənişlərinin dayandırılması və işçilər və müəssisələr üçün vergi güzəştlərinin təmin edilməsi məqsədilə 1,6 milyard avro ayrılmışdır. Hökumət vergi ödəyicilərinə kömək etmək üçün bir sıra vergi ödənişlərini dayandırmış və

iqtisadiyyatı dəstəkləmək üçün vergi güzəştləri və kreditlər tətbiq etmişdir. Fərmanda əks olunan əsas tədbirlər bunlardır:

- Bir çox vergi ödəyiciləri üçün mart ayında ödənilməli olan vergi və sosial sığorta ödənişləri dayandırılmışdır. Bunlara dövryyəsi 2 milyon avrodan az olan bütün biznes subyektləri və özünüməşğul insanlar, habelə fəvqəladə vəziyyətdən daha çox zərər çəkən sektorların (turizm, nəqliyyat, restoran və kafelər, kinoteatrlar, əyləncə parkları, yarmarka və tədbirlərin təşkili) vergi ödəyiciləri daxildir. Bu vergi ödənişləri davam etdikdən sonra maksimum beş hissə ilə edilə bilər. Bundan əlavə, dövryyəsi 400.000 Avrodan az olan və işləməyən öz-özünə işləyən vergi ödəyicilərinə ödənilən əmək haqqı üzrə vergilərin tutulması mart və aprel ayları üçün dayandırılır.

- Vergi nəzarəti, sahə yoxlamaları, məcburi yığım, məhkəmə çəkişmələri və vergi uyğunluğu öhdəlikləri iyun ayına qədər dayandırılmışdır. Bəzi istisnalar var, məsələn, agentlərin 2019-cu il üçün əvvəlcədən doldurulmuş vergi bəyannamələrinin təqdim edilməsi üçün müraciət etməli olduğu məlumatlar və dayandırılmamış vergi ödənişləri buraya daxildir.

- Sağlamlıq üçün vergi krediti. Sanitariya, işçilərin mühafizəsi və çirklənməyə nəzarət üçün çəkilən bütün xərclər çəkilmiş xərclərin 50%-i həcmində vergi güzəştindən istifadə edir (hər vergi ödəyicisi üçün 20.000 Avro vergi kreditinə qədər).

- İşçilər üçün xüsusi bonus. 40.000 Avrodan aşağı gəlirlə işləməyə davam edən bütün işçilərə iş yerində qaldıqları günlərə nisbətdə 100 Avro mükafat verilir.

- COVID-19 ianələri üçün vergi kreditləri və ayırmaları: Yoluxmanın qarşısını almaq üçün nağd və ya natura şəklində edilən bütün ianələr şirkətlər üçün çıxılır və fiziki şəxslər üçün 30% vergi güzəşti yaradır (vergi ödəyicisi üçün 20.000 avroya qədər vergi krediti).

- Kommersiya icarəsi üçün vergi güzəşti: Fəvqəladə vəziyyət səbəbindən bağlanan mağazalara və kiçik mağazalara mart ayında kirayə haqqının 60%-nə bərabər vergi güzəşti verilir. Bundan əlavə, vergi uyğunluğu və ƏDV ödənişləri,

tutulan vergilər və sosial sığorta haqları üzrə demək olar ki, bütün müddətlər may və ya iyun aylarına qədər uzadılmışdır.

İspaniya

Pandemiya dövründə hökumətin əsas qayğılarından biri də bu çox məhdud biznes fəaliyyətindən sonra iqtisadiyyatda likvidliyin təmin edilməsidir. Bununla bağlı son bir neçə gündə müxtəlif vergi tədbirləri təsdiqlənmişdir. Vergi ilə bağlı görülən tədbirlər aşağıda verilmişdir:

- Vergi məqsədləri üçün məhdudiyət müddəti (təminat) və bitmə (caducidad) müddətləri 18 mart 2020-ci il tarixindən 30 aprel 2020-ci il tarixinədək dayandırılmış;

- Vergi hesablamaları nəticəsində ödənilməli olan ödənişlər, o cümlədən artıq icra müddətlərində olan ödənişlər (periodo ejecutivo) və təxirə salınmış və ya bölünmüş ödəniş tapşırıqları üzrə müddət uzadılmış;

- Müraciətlərə, həbs qərarlarına və müxtəlif vergi əməliyyatlarına cavab olaraq bəyannamələrin təqdim edilmə müddəti də uzadılmışdır. Lakin bu iqtisadi-inzibati əməliyyatlarda bəyannamələrin təqdim edilməsi müddətinə təsir göstərmir.

- 18 mart 2020-ci il - 30 aprel 2020-ci il tarixləri Dövlət vergi orqanlarının icraatlara (məsələn, vergi yoxlamaları və ya vergi cərimələri üzrə icraat) başlamalı olduğu maksimum müddəti hesablamaq üçün nəzərə alınmayacaqdır.

- İqtisadi-inzibati və inzibati şikayətlər üçün son tarix 18 mart 2020-ci il və 30 aprel 2020-ci il tarixləri arasında başlamayacaqdır.

- Kadastr Baş İdarəsinin sorğularına cavab müddəti də uzadılmışdır.

Britaniya

Böyük Britaniyanın bütün müəssisələri üçün ƏDV ödənişləri 3 ay təxirə salınmışdır. Bu təxirə salınma 20 mart 2020-ci il tarixindən 30 iyun 2020-ci il tarixinədək etibarlı idi. Kiçik biznesin yükünü yüngülləşdirmək üçün tədbirlər elan edilmişdir ki, bütün biznes obyektlərinin demək olar ki, yarısı üçün heç bir iş qiyməti (əmlakın dəyərində əsasən tutulan dövrü əmlak vergiləri) müvəqqəti olaraq ödənilməsin. Bundan əlavə, hələ də biznes qiymətlərinə tabe olan bəzi qurumlar müvəqqəti 5000 funt sterlinq endirimdən yararlana bilər. Böyük Britaniyanın vergi

orqanları həmçinin təsirə məruz qalmış bizneslər üçün, məsələn, vergi öhdəliklərinin təxirə salınması məsələsini müzakirə etmək üçün xüsusi yardım xətti yaradıblar.

Amerika Birləşmiş Ştatları

Ötən həftə ABŞ-da imzalanan 2 trilyon dollarlıq Koronavirusla Mübarizə, Yardım və İqtisadi Təhlükəsizlik (CARES) Aktı əyalət və yerli hökumətlərə təxminən 200 milyard dollar maliyyə yardımını ayıracaqdır. Bu, dövlətlərin və yerli xalqların ictimai sağlamlığına reaksiyasını dəstəkləmək üçün 1-ci mərhələdə yardımda verilən təxminən 1 milyard ABŞ dolları məbləğində əlavə Medicaid maliyyələşdirməsində və 2-ci mərhələdə yardımda təxminən 40 milyard dollar həcmində qiymətləndirilir. Bununla belə, bu dəstək paketləri kafi görünmür (Arslan M.O. 2006).

ABŞ Xəzinədarlıq Departamenti və Daxili Gəlirlər Xidməti aşağıdakı vergi tədbirlərini həyata keçirmişdir:

- 15 aprel 2020-ci il tarixindən 15 iyul 2020-ci il tarixədək federal gəlir vergisi təqdim etmə tarixinin avtomatik uzadılmasını elan etmiş;

- Vergi ödəyiciləri həmçinin federal gəlir vergisi ödənişlərini borc məbləğindən asılı olmayaraq, 15 aprel 2020-ci il tarixindən 15 iyul 2020-ci ilə qədər təxirə sala bilərlər. Bu təxirə salınma bütün vergi ödəyicilərinə, o cümlədən fiziki şəxslərə, trestlərə və əmlaklara, korporasiyalara və digər qeyri-korporativ vergi bəyannamələrinə, həmçinin öz-özünə işləyən vergi ödəyicilərinə aiddir.

- ABŞ Xəzinədarlığı, Daxili Gəlir Xidməti (IRS) və ABŞ Əmək Departamenti (Əmək Partiyası) elan etmişdir ki, kiçik və orta işəgötürənlər dərhal və tam ödəmə üçün nəzərdə tutulmuş iki yeni geri qaytarıla bilən əmək haqqı vergisi kreditindən yararlanmağa başlaya bilərlər.

- İşəgötürənlər Qanuna əsasən ödənişli məzuniyyət üçün 100% kompensasiya alırlar. Tibbi sığorta xərcləri də kreditə daxildir. İşəgötürənlər əmək haqqı vergisi öhdəliyi ilə üzləşmirlər. Öz-özünə işləyənlərə ekvivalent kreditlər verilir (Velling T., Markus E., Guillermo C., Andrea M., Maarten van der Weijden, Victor C. 2020).

Bildirişə uyğun olaraq, təxirə salına bilən vergi ödənişlərinin məbləğində heç bir məhdudiyət yoxdur. Təsirə məruz qalan Vergi ödəyiciləri Bildirişdə göstərilən

federal gəlir vergisi təqdim etmə müddətini təxirə salmaq üçün 4868 və ya 7004 Formalarına müraciət etməli deyillər.

III FƏSİL. KORONOVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ EFFEKTİVLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

3.1. Koronavirus pandemiyası dövründə dövlət maliyyə nəzarətinin başlıca problemləri

2020-ci ildə maliyyə nəzarəti sistemində baş verən prosesləri koronavirus və onun təsirləri prizmasından qiymətləndirmək daha doğru olardı.

Respublikada dərin sosial və iqtisadi dəyişkənliklərin olduğu, büdcə-vergi nizamının möhkəmləndirilməsi dövlət siyasətində üstünlüyü olan, liberal və sosial yönümlü vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdığı müasir dövrdə dövlət maliyyə

nəzarətinin rolu və vacibliyi yüksəlir. Dövlət quruculuğunun başlıca istiqamətlərindən biri müasir tələblər səviyyəsində dövlət maliyyə nəzarətinin əsas problemlərinin öyrənilməsi və maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin artırılmasıdır. AR müstəqil və demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyduqdan sonra ölkədə köklü iqtisadi islahatların olmasına baxmayaraq maliyyə nəzarəti sahəsində öz həlli tapmayan bəzi problemlər qalmaqdadır.

Azərbaycanın maliyyə nəzarəti sahəsində əvvəlcədən mövcud olan problemlər koronavirus pandemiyası dönməndə özünü daha kəskin şəkildə biruzə verməyə başlamışdır. Ümumən nəzarət sahəsində olan problemlərin bir neçə istiqaməti vardır ki, bunlardan da ən əsasına vahid normativ bazanın, hüquqi konsepsiyaların olmaması, həmçinin nəzarəti həyata keçirən orqanların fəaliyyətindəki səhvlər və uyğunsuzluqlar, nəzarət orqanlarında çalışan kadrların yetərincə hazırlıqlı olmaması, maliyyə pozuntuları həyata keçirən şəxslərə və eləcə də müəssisələrə qarşı lazımi cəza tədbirlərinin həyata keçirilməməsi, dövlət xərclərinin auditinin effektivliyi metodologiyasının təyin edilməməsi və s. aiddir.

İlk öncə onu qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə nəzarəti nəzarətin obyektlərinə uyğun olaraq bir neçə qanunvericilik aktı ilə tənzimlənir. Bu qanunlara maliyyə nəzarətinin bir növü olan vergi nəzarətini tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsini, kənar dövlət büdcə nəzarətini həyata keçirən Hesablama Palatası haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununu, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında 10 dekabr 2004-cü il tarixli Qanunu, Auditor xidməti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu və s. daxildir. Bu qanunların hər biri ayrı ayrılıqda müəyyən funksiyaları həyata keçirir. Vergi orqanları Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq vergilərin tam və vaxtında yığılmasına, vergi ödəyicilərinin və vergi tutulan obyektlərin düzgün uçotuna, həmçinin vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarət edir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin dövlət büdcəsinin təsdiqi və onun icrasına nəzarət üzrə səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinə köməklik göstərmək Hesablama Palatasının əsasını təşkil edir. Pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində banklar haqqında qanunu rəhbər tutmaqla Mərkəzi Bank həyata keçirir və s.

“Maliyyə nəzarəti haqqında” qanun layihəsinin, “Korrupsiyaya qarşı mübarizə və şəffaflığın artırılması üzrə Milli Strategiya”nın və digər normativ sənədlərin hazırlanması və qəbulu Azərbaycan hökumətinin maliyyə nəzarətini tənzimləyən normativ hüquqi bazanın inkişafına mühüm töhfə verdiyini göstərir. Ölkə və maliyyə şəffaflığının təmin edilməsi vacibdir.

Sözü gedən sahədə köklü təcrübəyə sahib Avropa ölkələrinin təcrübəsi, qanunvericilik aktlarının tətbiqi prinsipləri, emal mexanizmləri öyrənilib. Qanun layihələrində Avropa ölkələrinin təcrübəsi ilə yanaşı, Azərbaycan realıqları da nəzərə alınıb.

Bütün bu və digər nəzarət orqanların fəaliyyətinə uyğun, onları tənzimləyə bilən maliyyə nəzarəti haqqında tamamlanmış bir qanun layihəsinin qəbulu isə bütün nəzarət orqanları üçün daha məqsədəuyğun olardı. Bu istiqamətdə qəbul ediləcək normativ hüquqi aktlar ziddiyətli olmamalı, maliyyə idarəetməsinin digər normativ aktları ilə qarşılıqlı bağlılığı olmalıdır. Bu yolla maliyyə nəzarəti sahəsində yeni bir hüquqi baza formalaşdırmaq mümkündür. Bu qanun layihəsi üçün müxtəlif səviyyələrdə bütün araşdırmaların aparılmasına baxmayaraq onun qəbul edilməsi bir qədər yubanır. Əsas tərəflərindən biri də odur ki, bu qanun layihəsi dövlətlə cəmiyyət arasındakı əlaqənin hüquqi səviyyədə möhkəmləndirilməyə xidmət edir.

Maliyyə nəzarətinin hüquqi bazası hər zaman elmi forumların, professional görüşlərin, mətbuatın müzakirə obyektidir. Bəzi istiqamətlərdə baza zəif olduğuna görə daim diqqəti özünə cəlb edir.

Koronavirus dönəmində elə əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi bir digər problem maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətindəki uyğunsuzluq və səhvlərin olmasıdır. Bu səhvlərə nəzarət orqanları arasında aydın sərhədlərin olmaması və cavabdeh olduqları məsələlərin düzgün olmayan bölgüsüdür. Nəzarətin bir çox istiqamətində fəaliyyət mahiyyət baxımından üst-üstə düşür, ki bu da nəzarət zamanı paralelik yaradır. Məhz bu səhvlilər büdcədən ayrılmış vəsaitlərin qeyri-rasional xərclənməsinə gətirib çıxarır. Bildiyimiz kimi, maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların hər birinin öz məqsədləri, həyata keçirdikləri funksiyaları, vəzifələri, tabeliklərində olan müxtəlif orqanları vardır. Bütün bunlara

baxmayaraq bu orqanların informasiya mübadiləsi və qarşılıqlı əlaqələri çox zəif olduğuna görə dağınıq şəkildə fəaliyyət göstərir, bir birilə razılıq etmədən paralel şəkildə oxşar fəaliyyət göstərirlər. Məhz bu problemin qarşısının almaq məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında bir sıra maliyyə nəzarətini həyata keçirən dövlət orqanlarının strukturunun optimallaşdırılması, fəaliyyətlərinin vahid mərkəzdən idarə olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq 17 yanvar 2019-cu ildə fərman imzalamışdır. Bu fərmana uyğun olaraq Maliyyə Nazirliyinin Qiymətli Metallar və Qiymətli Daşlara Nəzarət Dövlət Xidməti, Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Borcunun İdarə Edilməsi Agentliyi ləğv edilmişdir. Həmçinin maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətini daha da səmərəli etmək məqsədilə Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin əsasında Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi yaradılmışdır (<https://e-qanun.az>).

Nəzarət orqanlarında hesabatlılıq sistemi tam istənilən səviyyədə olmadığına görə, onların öz funksiyalarını tam yerinə yetirməsi barədə də rəy vermək mümkün deyil.

Maliyyə nəzarəti həyata keçirən orqanların kadr təminatında da müəyyən çatışmazlıqlar özünü göstərməkdədir. Peşəkar və təcrübəli kadrların yetişdirilməsi, onların professionallığının artırılması, kadrların yetişdirilməsi üçün təhsil ocaqlarının yaradılması, müxtəlif kursların və təlimlərin təşkili, həmçinin bu kadrların peşəkarlıq səviyyəsi üçün ümumi standartların qəbul edilməsi əsas prioritet istiqamətlərdən biridir.

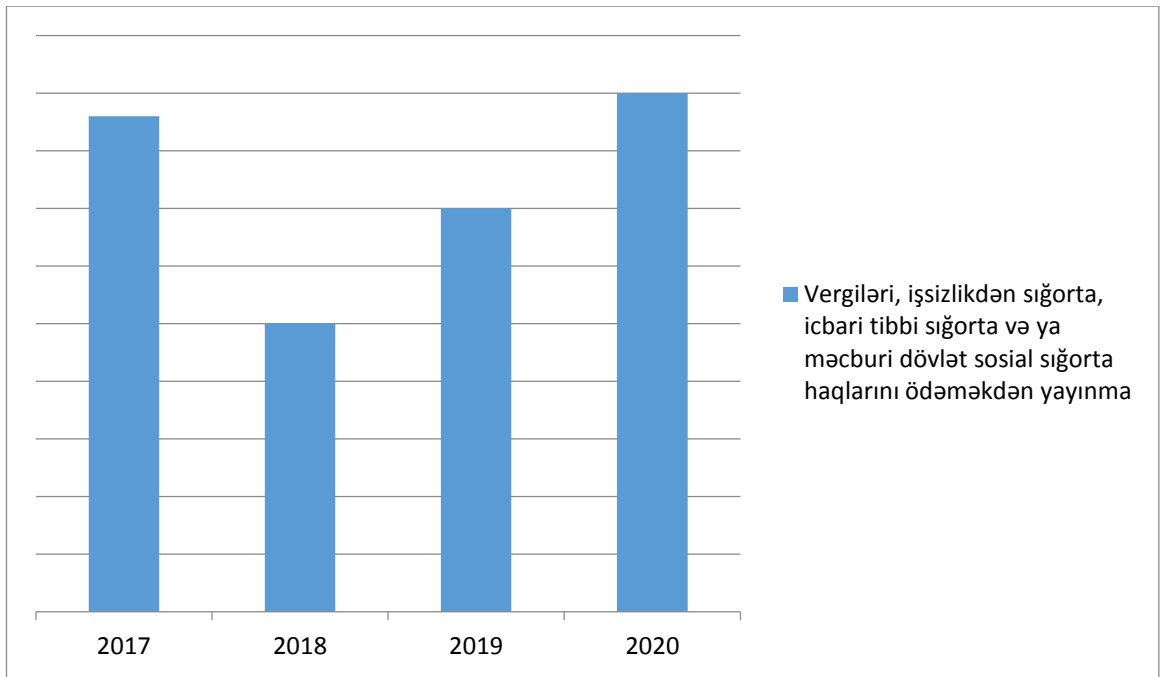
Maliyyə nəzarətinin qanunvericiliklə bağlı problemlərindən biri də qanunvericiliyi pozan şəxslərə və ya müəssisələrə qarşı cəza tədbirlərinin zəif olması, xüsusən büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda büdcə vəsaitlərinin səmərəli və düzgün istifadə olunmaması, büdcə vəsaitlərindən sui-istifadə hallarına qarşı cəza tədbirlərinin yetərincə olmaması və s. Maliyyə intizamının yüksəldilməsi və qanunvericiliyə əməl olunması təkcə nəzarət orqanlarının deyil, eyni zamanda, büdcə vəsaitlərindən istifadə edən hər bir müəssisə üçün əsas vəzifəyə çevrilməlidir.

Büdcə vəsaitlərinin istifadəsi zamanı qanunvericiliyin tələblərini pozanlara qarşı ən güclü təsir vasitəsi vəsaitlərin düzgün istifadə edilmədiyi aşkar edildikdə bütün rəsmi yoxlama materiallarının hüquq-mühafizə orqanlarına təqdim edilməsidir.

Belə ki İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun olaraq hər hansı bir büdcə təşkilatının maliyyə pozuntusuna yol verməsi, vəsaitlərin təyinatı üzrə istifadə olunmaması, hazırlanan smeta üzrə xərcləmələrin düzgün aparılmaması və ya təyinatı üzrə aparılmaması və s. bu formada olan maliyyə pozuntularına görə maliyyələşdirilən təşkilatların vəzifəli şəxsləri bu pozuntular iki min manatadək olduqda dörd yüz manatdan səkkiz yüz manatadək məbləğdə cərimə edilməsi, bu hallar təkrarlanarsa dəyən ziyana uyğun cərimə məbləğinin artırılması nəzərdə tutulur. Bundan əlavə səlahiyyətli şəxslərin dövlət rüsumlarını düzgün tutmamasına və ya vaxtında tutmamasına görə həmin şəxsləri beş yüz manatdan yeddi yüz manatadək cərimə məbləği gözləyir. Hal-hazırda bu məbləğlərin artırılması üçün müzakirələr aparılır. Maliyyə intizamını pozanlara qarşı yeni cəza tədbirlərinin əlavə olunması, mövcud maliyyə sanksiyaları və cərimələrin məbləğinin artırılması dövlətin maliyyə nəzarəti sferasına həqiqətən də faydalı ola bilər.

Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında maliyyə pozuntularının səviyyəsinə nəzər yetirək.

Diagram 2: Vergiləri, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və ya məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını ödəməkdən yayınma

Mənbə: <https://www.taxes.gov.az/uploads/2021/bukletler/MI.pdf> , 01.01.2022

Yuxarıdakı qrafikdə vergiləri, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və ya məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını ödəməkdən yayınma hallarının sayına nəzər yetirdikdə aydın olur ki, belə halların sayı 2017-ci ildə 496, 2018-ci ildə 246, 2019-cu ildə 226, 2020-ci ildə isə 263 olmuşdur. Son illərdə belə halların sayı azalsa da pandemiya dövründə bir qədər artım olmuşdur ki, bu da vergi sahəsində edilən güzəştlərlə bağlıdır. Araşdırmadan belə nəticəyə gəlmək olar ki vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması üçün dövlətin nəzarət tədbirlərini gücləndirilməsi ilə yanaşı, sahibkarların, vergi ödəyiclərinin vergi ödəmələrinə düzgün yanaşması olmalıdır. Vergi bir sosial ədalət məsələsidir. Vergi ödəyənlər bilməlidir ki, dövlətin bu istiqamətdə bütün tədbirləri cəmiyyətin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəldilib.

Dövlət maliyyə nəzarətinin bazar iqtisadiyyatı üzərində yaxşılaşdırılması başlıca olaraq ən müasir audit xidmətlərinin təşkili və fəaliyyəti, nəzarət sisteminin əlaqələndirilməsi və nəzarətin effektivliyinin yüksəldilməsi ilə bağlıdır. AR Audit xidmətinin təşkili haqqında qanunda respublikada fəaliyyətdə olan şirkət və birliklərin illik auditinin aparılması qaydalarının müəyyən edilməməsini normal hesab etmək olmaz. Bu qanun daxili auditin təşkili prinsiplərini və onun əsas daxili

nəzarətini müəyyən etmir. Qeyd olunanları nəzərə alaraq, son dərəcə vacibdir ki, bu əsasda respublikamızda bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin və iqtisadi islahatların genişləndirilməsində təsərrüfata dövlət maliyyə nəzarətinin və audit nəzarətinin hərtərəfli inkişafı və genişləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

3.2. Pandemiya dövlət maliyyə nəzarətinin effektivliyinin gücləndirilməsi yolları

Ölkədə maliyyə vəziyyəti sabit, qeyri-sabit və böhranlı ola bilər. Böhranlı vəziyyətdə şirkətin pul vəsaitlərinin hərəkətini vaxtında ödəmək qabiliyyəti, fəaliyyətini maliyyələşdirmək, əlverişsiz şəraitdə ödəmə qabiliyyətini saxlamaq şirkətin yaxşı maliyyə vəziyyətini təyin edir.

Stabil maliyyə vəziyyəti istehsal planının gerçəkləşdirilməsinə və zəruri resursların yaradılması ehtiyacına müsbət təsir göstərir. Buna görə də maliyyə fəaliyyəti təsərrüfat fəaliyyətinin tərkib hissəsi kimi pul vəsaitlərinin müntəzəm daxil edilməsini və xərclənməsini təmin etməyə, hesablaşma intizamının tətbiqinə, xüsusi və borc kapitalından səmərəli istifadəyə yönəldilmişdir. Maliyyə fəaliyyətinin əsas məqsədi sözügedən sferanın inkişafı və maksimum qazanc əldə etmək üçün maliyyə resurslarından harada, nə vaxt və necə istifadə olunacağını müəyyən etməkdir.

Dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, dövlətin innovativ inkişafına yönəldilmiş büdcə vəsaitlərindən daha faydalı istifadəyə, həm xarici həm də daxili maliyyə nəzarətinin qarşılıqlı əlaqəsilə ümumi standartlardan istifadə etməklə vahid nəzəri əsasda müasir səmərəli dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin yaradılması imkan yaratmaqdadır.

Pandemiya maliyyənin bütün sahələrinə təsir etdiyinə görə ölkəmizdə dövlət maliyyə nəzarətinin effektivliyinin artırılması istiqamətində qeyd edilən istiqamətlər üzrə müəyyən tədbirlərin icrası reallaşdırılmalıdır:

1. dövlət maliyyə nəzarətinin normativ-hüquqi və metodiki bazasının yaradılması;

2. ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin reallaşdırılmasında maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması

Fikrimizcə, MN sisteminin yaxşılaşdırılması üçün digər tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədyönlü olardı:

1. maliyyə nəzarətinin effektivliyi meyarlarının hazırlanması və tətbiqi;
2. maliyyə nəzarətinin keyfiyyətinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
3. nəticəyönlü büdcələşdirmənin və fəaliyyətin auditinin genişləndirilməsi;
4. maliyyə nəzarəti orqanlarının Koordinasiya Şurasının yaradılması;
5. nəzarət orqanlarının hesabatlılığının artırılması;
6. maliyyə nəzarətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi və elektron nəzarət sisteminin ("elektron nəzarət") yaradılması;
7. dövlət büdcəsinin maliyyə nəzarətinə müstəqil (kənar) auditorların cəlb edilməsi;
8. maliyyə nəzarəti statistikasının təşkili;
9. nəzarət orqanlarının əlaqələndirilməsi və sinxronlaşdırılması;
10. peşə standartlarının və peşə etikası kodeksinin həyata keçirilməsi üçün metodiki tövsiyələrin hazırlanması üçün təşkili və sonrakı fəaliyyətin təmin edilməsi;
11. dövlət orqanlarında daxili nəzarətin təkmilləşdirilməsi;
12. kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi;
13. beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi.

Beləliklə, respublikamızda MN öyrənilməsi bizə, maliyyə nəzarəti sisteminin müasir tələblərə uyğun formalaşdırılmasının vacibliyini göstərir.

Azərbaycanda iqtisadi islahatların yeni mərhələsinin yaradılması, beynəlxalq tələblərə cavab verən dövlət maliyyə nəzarətinin yaradılması dövlətin maliyyə siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinə, dövlət vəsaitlərinin vaxtında əldə olunmasına, sosial və iqtisadi dirçəlişin yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Müəssisələrin ödəmə qabiliyyətini təhlil edərkən və maliyyə nəzarətini həyata keçirərkən maliyyə çətinliklərinin səbəblərini, onların baş verməsini və vaxtı keçmiş borcları nəzərə almaq lazımdır. Ödəniş qabiliyyətinin olmamasının səbəbi məhsul

istehsalı və satışı üzrə planın planın rentabelliyyindən artıq olmaması və nəticədə müəssisənin özünümaliyyələşdirmə qabiliyyətinin olmaması və vergilərin yüksək olması ola bilər. Ödəniş qabiliyyətinin aşağı olmasının səbəblərindən biri dövriyyə vəsaitlərinin düzgün istifadə edilməməsi ola bilər (debitor borclarındakı vəsaitlər, artıq ehtiyatlar və müvəqqəti olaraq maliyyələşdirilməyən digər mənbələrə ayırmalar).

Auditin dəyişən rolu və dəyəri auditin özünü tənzimləməsinin səmərəliliyi və qiymət problemləri ilə bağlı birinci səbəbdir. Hazırda biz 2 əks tendensiya görə bilirik. Əgər öncədən IT-nin inkişafının zəifliyinə görə auditor rəyinin dəyəri, eləcə də auditorun göstərdiyi xidmətlər yetərinə yuxarı olurdusa, indi bizdə tam əksi vəziyyət yaranmışdır: mühasibat uçotu işçilərinin keyfiyyətinin aşağı olması səbəbindən auditorların sayı az idisə, indiki dövrdə mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması hesabına mühasibat uçotu xeyli şəffaflaşmışdır.

Vergi və mühasibat qanunvericiliyi xeyli stabilləşmişdir. Bu qanunvericiliyə edilən dəyişikliklərə mühüm təsir göstərmişdir. Yuxarıda göstərilən amillər auditin dəyərinin ucuzlaşmasına gətirib çıxarıb.

Müasir dövrdə dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin digər vacib istiqamətini müasir informasiya texnologiyalarının sözügedən sferada tətbiqinin artırılmasıdır. Dövlət rəhbərliyi müasir texnologiyalarla və maliyyə nəzarəti strukturlarının fəaliyyətinin informasiyalaşdırılması ilə maliyyə pozuntularını zamanında müəyyən etməklə dövlət resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına mühit formalaşdırmaqdadır.

Vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarının qarşısını almaq, vergi nəzarətini təkmilləşdirmək üçün görüləcək tədbirlərə daxildir:

- vergi qanunvericiliyini pozanlara qarşı cəza tədbirlərinin daha da sərtləşdirilməsi

- vergi yoxlamalarının keyfiyyətinin, səmərəliliyinin artırılması

- bütün vergi ödəyiciləri üçün bərabər mühitin formalaşdırılması

- vergi ödəyicilərinin rahatlıqla istifadə edə biləcəyi elektron mühitin yaradılması

-hesabatlılıq sisteminin sadələşdirilməsi, bir o qədər də vergi ödəyicisinin bütün fəaliyyət istiqamətlərini əhatə etməsi.

Şəkil 1: Dövlət maliyyə nəzarətinin effektivliyinin artırılması yolları

Dövlət maliyyə nəzarətində normativ – hüquqi bazanın formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi

Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin standartlaşdırılması

Vahid informasiya bazasının formalaşdırılması

Dövlət əmlakından istifadə edilməsinin faydalılıq meyarları və göstəricilərinin müəyyən edilməsi, dövlət xərclərinin effektivlik auditinə keçidinin reallaşdırılması

Mənbə: <https://home.kpmg/tr/tr/home/medya/press-releases/2020/04/covid19un-ekonomiye-etkisi-en-az-bir-yil-surecek.html>

Xüsusən, pandemiya dövründə dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində qeyd edilən punktların həyata keçirilməsi effektiv ola bilər:

-maliyyə nəzarətinin qanunvericilik bazasının yaradılması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı dövlət maliyyə nəzarətinin konsepsiyasının formalaşdırılması;

- dövlət maliyyə nəzarətinin konsepsiyası ilə qısa və orta müddət üçün dövlət maliyyə nəzarətinin ümumi inkişaf strategiyasının reallaşdırılması;

- vahid standartların qəbul edilməsi ilə dövlət maliyyə nəzarətinin standartlaşdırılması prosesini yekunlaşdırmaq;

-nəzarət strukturlarının fəaliyyət istiqamətlərindən asılı olmadan nəzarət strukturlarının vahid informasiya bazası formalaşdırılması;

- idarəetmə strukturuna uyğun dövlət maliyyə nəzarəti strukturlarının funksiyalarını azaltmaq;

-dövlət maliyyə nəzarəti strukturları sırasında qarşılıqlı əlaqələri formalaşdırmaq və onların fəaliyyətlərinin uzlaşdırılması;

- nəzarət prosesini icra edən mütəxəssislərin hazırlanması, yenidən hazırlığı.

Beləliklə, dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində bu addımların reallaşdırılması ölkədə dövlət maliyyə nəzarətinin icrasını bütöv sistem kimi icra etməyə, həmçinin ölkənin maliyyə resurslarının idarə olunmasını yeni səviyyəyə çıxarmağa imkan yaradacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Koronavirus epidemiyasının həm qlobal səviyyədə, həm də ölkəmizdə insanlara psixoloji, sosioloji, iqtisadi və sosial təsirləri olacağı proqnozlaşdırılsa da, bunların səviyyəsi ilə bağlı dəqiq bir şey söyləmək mümkün deyil. Dövlətimiz bu prosesin maliyyə sahəsinə təsirlərini qabaqcadan görməyə və meydana gələcək mənfi təsirləri azaltmaq üçün tədbirlər görməyə çalışır.

Araşdırmada Covid-19 epidemiyasının ortaya çıxardığı pozulmalar və ümumi problemlər izah edilməyə çalışılıb.

Əldə edilən nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1.Maliyyə nəzarəti dövlətin həyata keçirdiyi maliyyə idarəetməsinin həm son mərhələsi, həm də effektiv idarəetmənin ən əsas şərtidir.Maliyyə nəzarəti həm maliyyə sisteminin ümumilikdə səmərəliliyinin artırılmasında, həm də maliyyə təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır.Son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasında maliyyə nəzarətinin əsas istiqamətlərində daralma müşahidə olunur. Belə ki, maliyyə nəzarəti pul kütləsi,dövlətin pul vəsaitlərinin təşkili,istifadəsi, üzərində daha çox cəmləşmişdir.

2.Dövlət maliyyə nəzarəti dövlət vəsaitlərinin istifadəsi üzərində nəzarət zərurətindən meydana gəlmişdir.Tədricən vergi,bank,büdcə sistemlərinin yaranması,maliyyə nəzarətinin də fəaliyyət sferasını artırmışdır.Maliyyə nəzarəti müxtəlif formalarla,üsullarla həyata keçirilməyə başlanmışdır.

3.Hər bir dövlətin maliyyə nəzarəti sistemi həmin dövlətin tarixinin müxtəlif istiqamətləri,aspektləri ilə sıx bağlıdır. Demokratiya yolunu seçən əksər dövlətlərdə dövlət maliyyə nəzarəti sistemi cəmiyyətin ayrılmaz hissəsi olmaqla,dövlətin maliyyəsinin idarə edilməsinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Hal-hazırda dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin əksəriyyətində maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsinin əsas üsullarından biri kimi səmərəlilik auditindən istifadə olunur.Səmərəlilik auditini dövlətin vəsaitlərinin istifadənin cəmiyyətin iqtisadi və sosial həyatında nə kimi rol oynadığını üzə çıxarır,bu vəsaitlərdən istifadənin səmərəliliyini qiymətləndirir.Səmərəlili auditini maliyyə və uyğunluq auditinə nisbətə daha böyük imkanlara malikdir.Hal-hazırda dünya dövlətlərində həyata keçirilən nəzarət tədbirlərinin təqribən 50%-i səmərəlilik auditinin payına düşür.Bu göstərici keçmiş sovet respublikalarında bir qədər aşağıdır.Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası səmərəlilik auditinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması,onun beynəlxalq səviyyəyə uyğunlaşdırılması üçün fəaliyyətini davam etdirir.

4.Dövlət maliyyə nəzarətinin əsas tərkib hissələrindən biri büdcə-vergi nəzarətidir.Büdcə nəzarətinin əsas məqsədi büdcənin tərtibi,icrası üzərində ilkin,cari və sonradan nəzarəti təşkil etməkdir. Büdcə üzərində nəzarəti qanunverici orqan kimi bilavasitə Milli Məclis və digər dövlət orqanları həyata keçirir. Bu orqanlar içərisində Hesablama Palatası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.Belə ki, Hesablama

Palatası xüsusilə büdcə nəzarətini həyata keçirmək üçün yaradılmışdır. Hesablama Palatası tərəfindən 2019-2020-ci illər üzrə keçirilən nəzarət tədbirləri effektiv olmuş, dövlət büdcəsinə geri ödəmələrin məbləği əvvəlki illərə nisbətə artırılmışdır. Büdcə nəzarətini həyata keçirən Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti dövlət büdcəsinə cari nəzarəti həyata keçirir.

Vergi nəzarətinə iki anlamda yanaşma mümkündür. Birincisi maliyyə və iqtisadi dövlət idarəetməsinin zəruri elementi kimi, ikincisi vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasının zəruri vasitəsi kimi. Vergi nəzarəti vergi münasibətlərinin mövcudluğunun obyektiv şərtlərindən biridir. Başqa sözlə dedikdə vergi nəzarəti vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə düzgün əməl etməsinin, bütün vergi ödənişlərinin vaxtında və düzgün yığılmasını təmin edən üsulların məcmusudur. Vergi yoxlamaları keçirilmə yerinə görə kameral və səyyar, yoxlanılan məsələlərin həcminə görə kompleks, seçmə, məqsədli, yoxlamanın təşkili üsülünə görə növbəti və növbədən kənar ola bilər.

Son dövrlər səyyar vergi yoxlamaları azalsa da, sanksiyalar və cərimələr dəyişilməz qalmışdır. Bu da vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarının kifayət qədər olduğunu göstərir.

5. Dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ümumilikdə çətin bir məsələ olmaqla, pandemiya dövründə bu çətinliklər bir qədər də artmışdır. Ümumilikdə səmərəli nəzarət dedikdə müasir texnologiyalara əsaslanan real, effektiv, zamana, vəsaitlərə qənaət edən nəzarət nəzərdə tutulur. Dövlət maliyyə nəzarətinin qiymətləndirilməsi zamanı bir sıra göstəricilər əsas tutulur ki, bu göstəricilərə məhsuldarlıq, intensivlik, təsirlilik və s. kimi kriteriyalar daxildir.

Azərbaycanda son dövrdə maliyyə nəzarətinin artırılması, nəzarəti həyata keçirən orqanların lokallaşdırılması məqsədilə bir sıra tədbirlər görülüb. Bir neçə xidmət agentliklərinin ləğv olunaraq nazirliklərə birləşdirilməsi buna misal ola bilər.

6. Dünyada və ölkəmizdə Covid-19 epidemiyası ilə əlaqədar ölkələr müxtəlif iqtisadi və maliyyə tənzimləmələri həyata keçirmişdir. Şübhəsiz ki, maliyyə tənzimləmələri arasında ən mühüm bənd vergi tənzimləmələrindən ibarətdir. Epidemiyanın dünya səviyyəsində ciddi ölçülərə çatdığı İtaliya, ABŞ, İspaniya,

Almaniya, Çin, İran və İngiltərə kimi ölkələrdəki vergi tənzimləmələri ilə yanaşı, Azərbaycanın vergi tədbirləri də araşdırılmışdır. Vergi tənzimləmələri baxımından, Korporativ Vergi və Əlavə Dəyər Vergisi ödənişlərinin ümumiyyətlə təxirə salındığı və ya dərəcələrinin aşağı salındığı görünür. Bu tənzimləmənin məqsədi yenidənqurmanın qarşılaşacağı mümkün problemləri aradan qaldırmaqdır. Bunlar müəssisələrin fəaliyyətinin dayandırılması kimi tədbirlərdir və bu müəssisələrin gəlirlərinin itirilməsi ehtimalı ilə əlaqədar müəssisələr tərəfindən ödənilməli olan Korporativ Vergi və ƏDV kimi vergilərin ödənişləri dayandırılmış və ya təxirə salınmışdır. Bundan başqa, müəssisələrdə çalışan şəxslərin işdən çıxarılmasının qarşısının alınması məqsədilə bəzi maddələrdə işdən çıxarılma olmaması şərti ilə vergi endirimləri və vergi möhlətləri edilib. Yekun olaraq, ölkəmizdə edilən tənzimləmələr dünyada edilən qaydalara bənzəyir. Bu epidemiyadan sonra iqtisadi həyatın kəsilməməsi, sosial izolyasiyanın təmin edilməsi və müəssisələrin fəaliyyətinin davam etdirilməsi üçün tədbirlər görüldüyü müşahidə edilməkdədir.

Bütün bu tədbirlərə baxmayaraq, epidemiya ilə mübarizə şəraitində edilən bəzi güzəştlər dövlətin nəzarət fəaliyyətini zəiflətməməlidir.

7. Azərbaycan Respublikasının dövlət nəzarəti sahəsində bir sıra problemlər qalmaqdadır. Belə ki, maliyyə nəzarəti haqqında vahid qanun layihəsinin qəbul edilməsi haqqında müzakirələr aparılsa da bu qanun layihəsi qəbul edilməyib.

Büdcə-vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə inzibati cərimələrin az olması, bu cəza tədbirlərinin yeterincə olmaması, bəzi istiqamətlərdə isə ümumən heç bir cəza tədbirinin nəzərdə tutulmamasıdır. Məhz bu məsələlərə görə Hesablama Palatasının sədri Vüqar Gülməmmədov büdcə qanunvericiliyinin pozulmasına qarşı inzibati tədbirlərin kəskinləşdirilməsini zəruri hesab edir.

Maliyyə nəzarəti sahəsində olan digər problemlərə tam aradan qaldırılmayan təkrarcılıq və paralel yoxlamalar, maliyyə nəzarəti orqanları üçün tam hazırlanmış vahid norma, standart və qaydaların olmaması, maliyyə nəzarəti orqanlarının əməkdaşlarının konkret istiqamətlər üzrə ixtisaslaşdırılması və s. daxildir.

Dövlət maliyyə nəzarətinin inkişaf etdirilməsi, effektivliyinin artırılması üçün aşağıdakı üsullardan istifadə edilməsinin uyğun olduğunu hesab edirik:

-vahid büdcə konsepsiyasının qəbul edilməsi büdcə məcəlləsinin tez bir zamanda hazırlanması və qəbulu, dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətini müəyyən forma və standartlara salmaq üçün vahid konsepsiyanın qəbul edilməsi;

-maliyyə nəzarəti orqanlarının səmərəlilik və effektivlik meyarlarının hazırlanması və tətbiqi;

-qısa və uzunmüddətli dövr üçün dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının inkişafı strategiyasının qəbul edilməsi;

-dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının əlaqələrinin genişləndirilməsi, təkrarçılıq hallarına yol verilməməsi üçün nəzarəti həyata keçirən orqanların Koordinasiya Şurasının yaradılması;

-nəzarəti həyata keçirən bütün orqanların sərbəst və asanlıqla istifadə edə biləcəyi elektron nəzarət sisteminin yaradılması;

-demokratik dövlətlərin yolundan istifadə etməklə, səmərəlilik auditindən nəzarət zamanı geniş istifadə olunması;

-bütün nəzarət orqanlarının öz fəaliyyətində beynəlxalq təcrübədən istifadənin genişləndirilməsi;

-müstəqil auditorların dövlətin maliyyə nəzarəti prosesinə cəlb olunması;

-vergi qanunvericiliyini pozanlara qarşı cəza tədbirlərinin daha da sərtləşdirilməsi, vergi yoxlamalarının keyfiyyətinin, səmərəliliyinin artırılması və s. tədbirlər daxildir.

-dövlət maliyyə nəzarəti orqanları əməkdaşlarının peşə fəaliyyəti və peşə etikasını standartlarının hazırlanması;

-dövlət maliyyə nəzarəti orqanları üçün kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi;

-dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanlarda daxili nəzarət sisteminin gücləndirilməsi;

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsi”, 2015
2. “Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 27 may 2021.
3. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi”, 2009, 351 səh.
4. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 30 dekabr 2020-ci il.
5. “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2018-ci il
6. Abbasov A.F. (2018), Sosial Bazar İqtisadiyyatı, Bakı, Elm, 320 səh.

7. Ağayev A.Q. (2012), Dövlət borcu və onun idarə edilməsi, Bakı, Qanun, 230 səh.
8. Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının hesabatları ,2019-2020
9. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Gömrük Xidmətinin materialları, 2019-2020,
10. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin materialları ,2020
11. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B (2013) Bütçə sistemi, *dərslük*, Bakı, Elm, -418 səh.
12. Əhmədov İ.N, İbadoğlu, Q.A (2018), Dövlət büdcəsinə nəzarət. Bakı, “Elm”, -123 səh
13. Əkbərova S.D (2018), Müasir şəraitdə maliyyə nəzarətinin təkmiləşdirilməsi istiqamətləri . Bakı, UNEC, -167 səh
14. Hacıyev .R.İ (2017), Təftiş və nəzarət, Bakı, “Azərşər”,-311 səh.
15. Səbzəliyev S. M, Abbasov Q. Ə, Rzayev Q.M (2017) Nəzarət və təftiş, Bakı “Azərnəşr”,- 261 səh.

Rus dilində

1. Берлин С.И. (2020), Теория финансов: Учебное пособие, М., ИНФРА-М , 356 стр.
2. Лозовский Л., Благодатин А., Райзберг Б. (2013), Финансовый словарь, Издательство Приф, 378 стр.
3. Болшаков С.В. (2014), Финансовая политика и финансовое регулирование экономики переходного периода, М., Институт Новой экономики, 34 стр.
4. Брайчева Т.В. (2021), Государственные финансы, СПб., Питер, -388 стр.
5. Бюкенен Дж.М. (2017), Финансовый словарь, М., Таурус Альфа, -318 стр.

6. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р., Пуляев В.Т. (2018), Краткая экономическая энциклопедия, Издательство Приф, -608 стр.

İngilis dilində

1. Andrews, I. Strategy Development Units in Public Financial Management Reform, *Journal of Finance*, 2018, 159, p.463-475.

2. Babich A.M (2012) State and municipal finances. Textbook. M. UNITI., 512 p.

3. Bac, Aad D. (2019), *Public Finance (20th Edition)*, Ankara, Gazi Bookstore, 120 p

4. Bashina O.E., Spirin A.A. (2015) *General theory of statistics*. M, Finance and statistics, -с.258 с.

5. Bashka B.I (2013) *International statistics*. M, Yurayt, -p.415

6. Bashka B.I (2015) *National accounting*. M, Finance and statistics, -p.401

7. Birtsh O.V (2014) *The budget system of the Russian Federation*. / Ed. L., Yurayt, -415 p.

8. Blondal, Í., *The Role of the TCA in the Framework of the New Public Financial Management and Audit System*, *TCA Magazine*, 87, 2012, pp.61-96.

9. Bushmin E. *The role and place of budgetary procedures in the system of public finances*. *Journal "Economic Issues"*. No. 5, 2013, pp. 42-46.

10. Bushmin E.V (2018) *Budget: procedures and efficiency*. M.: Alternative, -p.258

11. Charnes, A., *Transition to Performance Based Management Practice in Turkey and the Role of the IMF*, *Journal of Finance*, 2016, N 15, pp.1-15.

12. Clifford A.Z. *Evaluation of Global Environmental Policies from the Perspective of Global Public Goods*. *Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute*, 2019, 12 (21), pp.288-309.

13. Cölgezen, O., Changes in the Budgeting System within the Scope of the Public Financial Management and Control Law No. 5018, *Tax World*, 2016, 135-141.
14. Cooper W.W (2016) Supervision of Local Governments within the Scope of Law No. 5018: Innovations, Practices and Deficiencies Encountered, *Ordu University Journal of Social Sciences Research*, 6 (3), 727-738.
15. Cooper, WW., Medium-Term Expenditure System (Multi-Annual Budgeting) and Its Applicability in Turkey, *Journal of the Court of Accounts*, 2014, pp. 3-36.
16. Dedebeğ E. Financing of Global Public Goods, *Balkan Journal of Social Sciences*, 2017, 6(11), pp.19-32
17. Farrell M.J., What the Public Financial Management and Control Law Brings to the Turkish Financial System, *Atatürk University Journal of Social Sciences Institute*, 2016, 7 (1), 378.
18. Fölscher A. Arrangements foreseen in the Public Financial Management Control Law, *Publication Organ of the State Budget Experts Association*, 18 (2), 2014, p.102-126
19. Gusarov V.M., Proyava S.M (2012) General theory of statistics. L. UNITIDAN, -410
20. Hasanly M.K. (2020) Stimulation of macro-investment policy through L. UNITIDANA, -512 p.
21. Kömürçüler E., Traces of Globalization in the Public Financial Management and Control Law No. 5018, *H.Ü. FEAS Journal*, 2018, 29 (1), 127-151.
22. Lamp, M. (2016). Innovations Introduced by the Public Financial Management and Control Law No. 5018 to the Turkish Budget System and Its Possible Effects on Public Financial Management. Master Thesis. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Kocatepe University, -520 p.

23. Leblebici, N. D., An Important Tool in the New Public Management Approach; Total Quality Management, Hacettepe University Journal of FEAS, 2018, 19 (16), 39.
24. Leclerc E., Performance Evaluation in the Public Sector, Journal of Finance, 2016, 150, 122-132.
25. Lienert,, E. (2011). Financial Reform Process and General Evaluation of Law No. 5018, Public Financial Management and Audit Symposium, İzmir.
26. Moynagh, J. K. (2015). State Budget,. Evaluation of Performance Based Budgeting System Application in Turkey, Public Financial Management and Audit Symposium, London, 459 pp
27. Ozyildiz, R.H., Supervision of Public Expenditure Policies, Performance Based Budget, Treasury Journal, 2020, 13, 77-87.
28. Petter, E. (2003). Evaluation of Public Financial Management and Control Bill, Publication Organ of State Budget Experts, 16 (29),
29. Rhodes E., Analytical Budget Classification in Terms of Economic Coding, Publication Organ of the State Budget Experts Association, 2013, 16 (2), 8-12.
30. Roman M.V., Financial Stability as a Global Public Good: Critical Reviews, Economic Approach, 2010, 21(75), pp.141-162.
31. Sagbas, I. (2011). The Effect of Public Financial Management and Control Law on Financial Discipline, Public Financial Management and Audit Symposium, London , - 526 p.
32. Saraç, O. (2015). Evaluation of the Regulations Made with the Public Financial Management and Control Law, Journal of Finance, -148 p.
33. Says I., The Role of the TCA in the Framework of the New Public Financial Management and Audit System, TCA Magazine, 2012, 87, pp.61-96.
34. Seiford L.M., Restructuring of Turkish Public Financial Management in the European Union Process: Applicability of Multi-annual Budgeting, Journal of Socio-Economy, 2015, N 1, 127-142.

35. Tahmaz E., Regulations Made in the Public Expenditure System with the Public Financial Management and Control Law No. 5018, Journal of Finance, 2014, 145, pp.101-125.

36. Tuncer S., Amendments to the Law on Public Financial Management and Control, Treasury Journal, 2016, 295, pp. 4-7.

İnternet resursları

1. <http://www.maliyye.gov.az/> - Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi
2. <http://www.sai.gov.az/> - Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası
3. <http://audit.gov.az/> - Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası
4. <http://www.fiu.az/aze/> - Azərbaycan Respublikası Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası
5. <https://www.cbar.az/> - Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
6. <http://www.mef.gov.it/en/inevidenza/Protect-health-support-the-economy-preserve-employment-levels-and-incomes-00001/>
7. <https://www.gov.uk/government/publications/guidance-to-employers-and-businesses-about-covid-19/covid-19-support-for-businesses#support-for-businesses-paying-tax>
8. <https://www.paulweiss.com/practices/transactional/tax/publications/internal-revenue-service-postpones-april-15-federal-income-tax-payment-and-tax-return-filing-deadlines?id=31220>
9. <http://interfax.az/view/823670>
10. www.irs.gov/newsroom
11. <https://www.taxes.gov.az/az/post/1666>
12. <https://www.rbc.ru/finances/22/08/2016/57bab0ec9a79475ab170cf30>
13. <https://home.kpmg/tr/tr/home/medya/press-releases/2020/04/covid19un-ekonomiye-etkisi-en-az- bir-yil-surecek.html>
14. <https://www.irs.gov/newsroom/tax-day-now-july-15-treasury-irs-extend-filing-deadline-and-federal-tax-payments-regardless-of-amount-owed>
15. <https://www.oecd.org/derec/afdb/publicmanagementregorm.pdf>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Maliyyə nəzarətinin əsas prinsipləri.....	13
Cədvəl 2: Dövlət Vergi Xidməti tərəfindən həyata keçirilən vergi yoxlamaları.....	28
Cədvəl 3: Hesablama Palatası tərəfindən həyata keçirilən auditlər üzrə müəyyənləşdirilmiş pozuntuların təsnifat qrupları üzrə sayı və ümumi cəmdə xüsusi çəkisi.....	37
Cədvəl 4: Hesablama Palatası tərəfindən 2019-2020-ci illər üzrə keçirilmiş nəzarət tədbirlərinin nəticələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi(min manatla).....	38
Cədvəl 5: 2019-cu ilin büdcə daxilolmaları (min manat).....	39
Cədvəl 6: 2020-ci ilin büdcə daxilolmaları (min manat).....	39
Cədvəl 7: Dünya dövlətlərində kənar dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanlar.....	47

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1: Büdcə daxil olmalarının müqayisəsi.....	40
Diaqram 2: Vergiləri, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və ya məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını ödəməkdən yayınma.....	58

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Maliyyə nəzarətinin növləri, formaları, metodları.....	18
Sxem 2: Səmərəliliyi qiymətləndirmək üçün müxtəlif meyarları.....	32